

AĞIZ BİLİMİ ÇALIŞMALARININ TÜRKÇE ÖĞRETİMİ AÇISINDAN ÖNEMİ

Semra ALYILMAZ*
Cengiz ALYILMAZ**

Özet:

Ural-Altay Dilleri arasında yer alan ve günümüzde 12 milyon m²'lik bir alanda yaklaşık 220 milyon kişi tarafından konuşulan Türkçe, dünyanın bilinen en eski ve en zengin dillerinden biridir.

Türkçenin farklı coğrafyalarda, oldukça fazla kişi tarafından iletişim, bilim ve sanat dili olarak kullanılması, farklı lehçe ve ağızlarının da oluşması Türkçenin gelişmişliğinin ve zenginliğinin de göstergesidir.

Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçeleriyle ve ağızlarıyla ilgili bugüne kadar pek çok müstakil eser yayımlanmıştır. Türkçe öğretimiyle ilgili de özellikle son yıllarda birbirinden değerli eserlerin yayımlandığı bilinmektedir. Ancak Türkçe öğretiminde ağızların ve ağız araştırmalarının rolü ve önemi üzerinde yeterince durulmamış; Türkçenin eğitimi ve öğretimi alanında ağız bilimi ile ilgili çalışmalardan da yeterince yararlanılmamıştır. Bunda Türkçenin eğitimi ve öğretimi alanında çalışanların / öğretenlerin kendi alanları dışında kalan alanlara kayıtsız kalmalarının, dil bilimi, dil bilgisi, Türk lehçeleri ve bu bağlamda ağız bilimi ile ilgili yeterli bilgi ve birikime sahip olmamalarının rolü büyüktür.

Bu makalede Türkçenin eğitimi ve öğretiminde ağızların ve ağız bilimi araştırmalarının rolü ve önemi hakkında bilgi verilmektedir.

Anahtar sözcükler: Türkçe, Türkçe Öğretimi, ağız, ağız bilimi, ağız bilimi araştırmalarının önemi.

* Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, semraalyilmaz@mynet.com.

** Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, calyilmaz@gmail.com.

The Importance of Dialectology Studies in Regards to Turkish Teaching

Abstract:

Turkish language, which is among the Ural-Altai Languages and spoken by approximately 220 million people in an area of 12 million m², is one of the oldest and richest languages in the world.

Turkish has been used by many people in various geographic areas as a language of communication, science, and art. In this context, the emergence of dialects and accents are signs of development and richness of Turkish.

Many individual works have been published on history of Turkish and its modern dialects and accents by this time. Especially, it is also known that many other estimable works have been published on teaching of Turkish in recent years. However, researchers have not put emphasis on the role and importance of accents and dialectology studies. Additionally, it has not been taken the advantage of dialectology studies in the education and teaching of Turkish. The reasons of this situation are Turkish education researchers' and teachers' neglect on linguistics, grammar, and Turkish accents, which are out of their field of studies. In this regard, it can be said that these educators' and researchers' lack of knowledge in regards to dialectology and accents has an important role.

This paper presents information on the role and importance of accents and linguistic studies on teaching of Turkish language.

Keywords: *Turkish, teaching of Turkish, accents, linguistics, importance of linguistics.*

1. Dil ve Ağız İlişkinine Dair:

İnsan, bedeni ve bedenini oluşturan organları dışında, yaşadığı ortamdaki diğer canlı ve cansız varlıkları da bilinçli bir şekilde araç olarak kullanmayı beceren; yeni yeni amaçlara yönelen ve bu amaçlarına ulaşmak için gerektiğince yeni yeni araçlar üreten ve / veya edinen bir varlıktır. Bu açıdan bakıldığında, insanların kullandıkları dilleri de her şeyden önce birer araçtır. Bu bağlamda dil, başta, insanın, kendisini dayanışmaya mecbur hissettiği hemcinsleri olmak üzere, bir şekilde başka canlıları ya da canlı sayılabilecek varlıkları da amaçları doğrultusunda kullanmasını sağlayan bir iletişim aracıdır (Gemalmaz 2010: 225-226).

İnsanlar arasında iletişimi sağlayan ve iletişimin temelini oluşturan da esas itibarıyla söz, söze ait unsunlar ve konuşmadır.

Konuşma insanoğluna vergi olan ve insanı hayvandan ayıran en önemli özelliklerin başında gelmektedir. Fakat dil [doğuştan bazı donanımlara sahip olursa da] doğuştan bilinmez. Yeni doğan bir çocuk içinde yaşadığı topluluğun dilini, ana dilini uzun bir çıraklık devresi süresince öğrenir. Aslında her dil farklı insan toplulukları arasında binlerce yıl boyunca gelişerek meydana

gelen birer sosyal kurumdur (Banguoğlu 1998: 9-11). Dili kullananlar ise bu sosyal kurumun birer üyeleridirler.

Bugün dünyada konuşulan dillerin sayısının 6000 civarında olduğu ve Birleşmiş Milletlerin verilerine göre ise bu sayının 8000'i bulunduğu ileri sürülmektedir. Aslında dünyada konuşulan dillerin sayısı bu kadar fazla değildir. Bu sayının bu kadar fazla olmasının temelinde bazı dillerin lehçe ve ağızlarının da dil olarak sayılması / kabul edilmesi yatmaktadır.

Oysa dünya dilleri, aslında az sayıda birtakım eski ana dillerin farklılaşarak dallanmasından meydana gelmişlerdir. Buna göre aslında aynı ana dillerden meydana gelen diller, kendi aralarında akraba olurlar. Bu dikkatle bakıldığında dil aileleri ortaya çıkar: Hint-Avrupa Dilleri, Hamî-Samî Dilleri, Ural Altay Dilleri, [Çin-Tibet Dilleri, Bantu Dilleri]. Yaşayan diller de daha ileri dallanmaya giderler. Çoğu farklı konuşma çeşitlerine ayrılmış bulunurlar. Bir dilin bu türlü bölünmelerine lehçe (dialecte) adı verilir. Batı Türkçesinin Anadolu, Azeri, Türkmen vb. lehçeleri gibi. Bunlar da daha küçük konuşma farkları ile ağızlara bölünmüş olabilmektedirler. Anadolu lehçesinin Rumeli, Karaman, Aydın, Harput vb. ağızları gibi (Banguoğlu 1998: 11).

Bir dili kullanmada her isteyen ustalığın en yukarı mertebesine ulaşamaz. Bu yüzden de her zanaatta olduğu gibi, dili kullanmada da ustalık çeşitli ölçülere göre derecelendirilir. Birçoğunun ustalığı ana dili konusunda da amatörlik seviyesini aşamaz. Bazıları doğuştan getirdikleri dili öğrenme ve kullanma yetilerini geliştirerek, bu alandaki ustalıklarını zanaatkârlık seviyesinden sanatkârlık seviyesine yükseltirler. Yani dili kendilerine özgü kılmaları, özelleştirme tarzları insanlar arasında bunlara bir ayrıcalık kazandırır. Bunlar, söz konusu dilin hatipleri, şairleri, yazarlarıdır. Bu dil, bu sanatkârlar sayesinde itibarlı ve kullanımda olur. Sıradan olmayanlar, sıradan olmayan ihtiyaçlarını karşılamak için dili geliştirirler; ona yeni ögeler (aletler) katarlar; onun öğelerini alışılmışın dışında kullanmanın yollarını bulurlar (Gemalmaz 2010: 6).

Bir dil, onu konuşanların boylarına, yaşadıkları coğrafyalara, bölgelere, yetişme tarzlarına, sosyal ve kültürel düzeylerine, eğitimlerine, meslek gruplarına, yaşlarına vd. göre gelişir, değişir ve şekillenir. Bu sebeple de dilleri konuşanların ve bilenlerin aynı derecede ve aynı şekilde kullanması beklenebilir. Standart (ölçünlü) bir dilin en gelişmiş ve en yaygın kullanımı, yani dilin ustalık seviyesinde kullanımı sonucunda ortaya çıkar. Ölçünlü dilin kuralları da onu üst düzeyde / ustalık seviyesinde kullananların kullanımları sonucunda belirlenir.

(Ölçünlü dil) farklı varyantları konuşanlar arasında ortak bir iletişim aracı durumundadır. (Ölçünlü dil) dil toplumu içinde güzel ve doğru konuşmak isteyenlerce ulaşılması gereken varyanttır. (Ölçünlü dilin) resmî ve yarı resmî kurumlarda ve ortamlarda kullanılması toplumsal prestij açısından diğer var-

yantlara göre teşvik edilmeye daha layıktır. Ölçünlü dil örnek karaktere sahiptir; (her seviyede) “doğru” ve “güzel” konuşmak isteyenlere örnek oluşturur (Demir ve Yılmaz 2010: 21).

Ölçünlü dil, o dili konuşan insanlar arasında iletişimi istenilen düzeyde gerçekleştirmek, onları dile ve kültüre ait ortak değerlerde buluşturmak ve bir standart oluşturmak için gereklidir. Ancak ölçünlü dilin kullanımı her ne kadar yaygın hâle getirilmek istense ve teşvik edilse de bu konuda başarının istenilen düzeyde gerçekleşmediği de bir gerçektir. Çünkü gelişmiş bir dilin lehçeleri ve ağızları da tıpkı o dilin ölçünlü varyantı gibi gelişme ve değişme gösterir. Bu gelişme ve değişme ölçünlü dil ile ilişki boyutuna göre de şekillenir. Lehçe ve ağızlar ölçünlü dil, karşısında ikincil durumda kalsalar da onu bir güç / enerji kaynağı gibi sürekli destekler; ona ayrı bir değer katarlar.

Ağızlar aynı kökten geldiği üst sistem durumundaki bir üst dile bağlı, doğal olarak ortaya çıkmış; aile ve dost çevresinde, iş yerlerinde, okuryazarlığı az, bulunduğu bölgeden uzun süre ayrı kalmamış insanlarca, sözlü iletişimde dilin başka türleriyle karşı karşıya gelme oranına göre değişen biçimde kullanılan, resmî ortamlarda kullanılmasından kaçınılan, doğal olmakla birlikte yazılı bir gelenek oluşturmamış, iletişim alanı sınırlı, bağlı olduğu üst sistemden dilin her alanında karşılıklı anlaşmanın korunacağı oranda ayrılabilen, prestiji standart dile göre daha az, okullarda öğretilmeyen yerel konuşma biçimidir (Demir ve Yılmaz 2010: 27).

Her dilin kendi içinde lehçeleri ve ağızları olduğu gibi ölçünlü Türkiye Türkçesinin de lehçeleri ve ağızları bulunmaktadır. Geride kalan tarihsel süreçte kendisine Anadolu sahasında yaygın kullanım alanı bulan ve bu coğrafyada ölçünlü hâle gelen Türkiye Türkçesi, lehçeleri ve ağızları bakımından dünyanın en zengin dilleri arasında yer almaktadır.

Bilindiği üzere çeşitli Türk boyları (Peçenek, Kıpçak, Oğuz vs.) Anadolu’ya milattan önceki dönemlerden itibaren gelmeye başlamışlar; ancak bu toprakların Türkleşmesi gerçek anlamda 11. yüzyıldan sonraki dönemlerde Oğuz Türklerinin gelmesiyle olmuştur. 11. yüzyıldan sonraki Oğuz göçleri ve daha sonrasında, Oğuz olmayan az sayıda bazı Türk grupları da (Kıpçak, Karluk) Anadolu’ya gelmiştir. Bugün Anadolu’daki ağızlar, Oğuzcaya dayalı ağızlardır. Oğuzlarla gelen diğer gruplar da Oğuzlaşmış; dilleri Oğuzcalaşmıştır. Son bir iki yüzyıl içinde gelen diğer boyların dilleri ise varlığını sürdürmektedir (Ulupamir Kırgızları, Afyonkarahisar’daki, Eskişehir’deki Karaçaylar, Nogaylar, Konya’daki Özbekler vs.). Anadolu’daki Oğuzlaşmış Türk gruplarının dil özelliklerinden bazıları şu anda kullandıkları Oğuzca ağızlarının içinde devam etmiş olabilir. Yani, Anadolu’daki ağızlarda, Oğuzca olmayan bazı unsurlar saklanmış ve devam etmektedir (Gülsevin 2010: 61).

Anadolu'da Oğuz olmayan Türk boy ve topluluklarına ait dil özellikleri kendini ana çizgileriyle belli etmektedir. Bugün Anadolu ağızlarında yer yer göze çarpan $\tilde{n} > y$ (*bubay / baban, gendü / kendin, kimsiy / kimsin, alceymi? / alacak mısın?, yazıyosuy / yazıyorsun*), $g > v$ (*dav / dağ, avuz / ağız, yalavuz / yalnız, govül / gönül, sovuk / soğuk*), $s > h$ (*hen / sen, hennen / seninle, hizi / sizi, hömür- / sömür-, hös- / sus-*), $y > c$ (*cılkı / yılki, cırla- / yurla-*) gibi Kıpçakça dil özellikleri, vaktiyle bu bölgeye Kıpçak unsurlarının gelmiş olduğuna delalet eder. Bunu ayrıca tarihî kaynaklar da destekler. Anadolu yer adlarının incelenmesinden, bu bölgeye Orta Asya'dan Çiğil Türklerinin bile geldikleri yargısına varmak mümkündür. Anadolu'nun çeşitli bölgelerine eski devirlerde gelmiş olan, Oğuzlara oranla çok daha az sayıdaki öteki Türk kavimlerine mensup unsurlar, zamanla Oğuzlarla karışıp kaynaşmışlardır. Bu karışık kaynaşma durumu onların dil yapısında da kendini göstermiş; özel ağız bölgeleri ortaya çıkmıştır (Korkmaz 1995: 179).

(Anadolu ağızlarına ait) özel ağız bölgelerini, ayırıcı ve belirleyici olarak tespit edilen bazı ses, şekil ve söz dizimi özellikleri dikkate alınarak üç grup içinde toplamak mümkündür: Doğu Grubu Ağızları, Kuzeydoğu Grubu Ağızları, Batı Grubu Ağızları.¹ Doğu Grubu Ağızları: Ağrı, Artvin merkez ile Şavşat, Ardanuç ve Yusufeli, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Hakkâri, Kars, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli, Urfa (Birecik ve Halfeti hariç), Van ağızları. Kuzeydoğu Grubu Ağızları: Hopa, Borçka, Arhavi (Artvin), Rize ve Trabzon ağızları. Batı Grubu Ağızları: Adana, Adıyaman, Afyonkarahisar, Amasya, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bartın, Bilecik, Bolu, Burdur, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Denizli, Eskişehir, Gaziantep, Giresun, Hatay, Isparta, İçel, İzmir, İzmit, Kahramanmaraş, Kastamonu, Kayseri, Kırşehir, Konya, Kütahya, Malatya, Manisa, Muğla, Nevşehir, Niğde, Ordu, Sakarya, Samsun, Sinop, Sivas, Tokat, Uşak, Yozgat, Zonguldak ağızları (Karahan 1996: 1-2).

2. Türkiye Türkçesi Ağızları ile İlgili Kaynak Eserler:

Türkçenin ağızlarıyla ilgili verilerin, bilgilerin ve araştırmaların tarihi oldukça eskiye dayanmaktadır. Bu bağlamda (Kök)türk harfli eski Türk yazıtlarında (Orhun Yazıtları'nda, Talas ve Koçkor Yazıtları'nda, Yenisey Yazıtları'nda, Dağlık Altay Yazıtları'nda...) ve Uygur yazılı belgelerinde yer alan farklı ağız özelliklerine ait verilerle, Kâşgarlı Mahmud'un *Divanü Lü-gati t-türk*'te vermiş olduğu örnekler ve bilgiler en eski kaynaklar ve belgeler arasında bulunmaktadır.

¹ Bu ağızların gruplandırılmalarına temel teşkil eden özellikler ve konu hakkındaki diğer sınıflandırmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Karahan 1996.

Bugün anladığımız anlamda ağız bilimi dilin alt grubu olarak tanımlayabileceğimiz ağızların ses, şekil ve cümle alanındaki özelliklerini inceleyen, belirleyen ve sınıflandıran bir bilim dalıdır. Tarihî perspektif içinde değerlendirildiğinde, bu tür çalışmalar metin derlemeleriyle başlamıştır. Bu derlemeler, Türkçe söz konusu olduğunda Türk lehçe ve ağızlarının dil özelliklerini belirlemek, kelime varlığını tespit etmek kadar sözlü edebiyatını kayda geçirmek arzusunu da taşımıştır (Gürsoy-Naskali 2000: 17).

Anadolu ağızları üzerindeki çalışmaların başlangıcı 1867 yıllarına kadar uzanır. A. MAKSİMOV'un Hüdavendigâr ve Karamanlı ağızları üzerine yazdığı *Opit Izsledovaniya Tyurskih Dialektov v Hudavendigare i Karamanii* (St. Petersburg, 1867) adlı denemesinden ta 1940 yıllarına kadar uzanan dönemdeki araştırmalar, bir iki istisnası dışında genellikle “yabancı araştırmacılar dönemi” olarak adlandırılabilir. A. MAKSİMOV'dan sonra doğubilimcilerden J. THURY, I. KUNOS, M. HARTMANN, K. FOY, V. PÍSAREV, BALKANOĞLU, BALHASANOĞLU, L. BONELLİ, F. GIESE, F. VINCZE, T. KOVWALSKI, J. DENY ve M. RÄSÄNEN'in çalışmaları ile bir yandan Anadolu ağızları üzerine bir kısım metin yayımlanmış; bir yandan da bu ağızların gramer yapısı ile ilgili bazı küçük denemeler çıkarılmıştır. Bu çalışmalar Anadolu ağızları üzerine yöneltilen ilk aydınlatıcı fenerler oldukları için tarihî değerleri küçümsenemez. Yapılanlar o günün şartları içinde değerli birer hizmet sayılır. Ancak bu alanda başlatılmış ilk çalışmalar olmaları bakımından, her alanın başlangıç çalışmalarında görüldüğü gibi elbette eksik ve kusurlu yanları da çoktur... Anadolu ağızları üzerindeki araştırmaların daha verimli olan dönemi 1940 yılından sonra başlar. Bu dönem başlangıç döneminin aksine “yerli araştırmacılar dönemi” diye adlandırılabilir (Korkmaz 1995: 199-200).

Anadolu ağızlarıyla ilgili en ciddi eserler hiç kuşkusuz ki “yerli araştırmacılar dönemi”nde Türkiye’de yayımlanmıştır. Nitekim Türkiye’de Anadolu ağızlarıyla ilgili pek çok kitap ve makale yazılmış; bildiriler sunulmuştur. Yapılan çalışmaların farklı üniversitelerde görev yapan konunun uzmanı akademisyenler tarafından gerçekleştirilmiş olması, bunların değerini daha da artırmaktadır.²

Türkiye’de Ahmet CAFEROĞLU, Ömer Asım AKSOY, Kemal Edip KÜRKÇÜOĞLU, Zeynep KORKMAZ, Selahattin OLCAY, Efrasiyap GEMALMAZ, Turgut GÜNAY, Ahmet Bican ERCİLASUN, Tuncer GÜLENSOY, Mukim SAĞIR, Leyla KARAHAN... tarafından yapılan çalışmalar Türkiye Türkçesi ağızlarıyla ilgili ilk öncü ve örnek çalışmalar olarak yer al-

2 Türkiye’de yapılan son derece değerli ve doyurucu diyalektoloji çalışmalarının yanı sıra, içinde yöntem, bilgi ve teknik yanlışları olan pek çok çalışma da vardır (Gülsevin 2010: 21; Gülsevin 2017: 15) Bu sebeple üniversitelerde yapılan bütün çalışmaların / hazırlanan kitapların aynı kalitede olduklarını iddia etmek mümkün değildir. Çoğunlukla öğrenciler tarafından derlenen ve yazıya geçirilen metinlerin hocalar / akademisyenler tarafından bir şablon dâhilinde (geleneksel dil bilgisi yöntemlerine göre) incelenip kitap hâline dönüştürüldüğü son derece yetersiz çalışmaların da olduğunu belirtmek gerekir.

Foto: Ağızlarla ilgili Türkiye’de yayımlanan bazı eserlerin kapaklarının sırt görüntüleri.
(Foto: Cengiz ALYILMAZ Arşivi)

Türkiye’de ağız bilimi ile ilgili çalışmalar yapan (kitapları yayımlanan) araştırmacılar ve akademisyenler arasında şunların adları ön plana çıkmaktadır:³ E. ACAR, T. ACAR, A. AKAR, İ. H. AKAY, H. AKCA, Ö. A. AKSOY, E. ALKAYA, M. ARICI, G. ATABAY, İ. C. ATILCAN, E. ATMACA, Ö. AY, M. AYDIN, Ö. AYDOĞDU, A. BARLAS, G. BAYRAKTAROĞLU, A. BEYAZ, Ş. BEYSANOĞLU, A. BİLGİN, N. BİRAY, E. BOZ, İ. BOZTAŞ, A. E. BOZYİĞİT, R. BÖLÜK, A. BURAN, A. CAFEROĞLU, G. A. CANKOÇAK, Y. CANKOÇAK, A. A. ÇINAR, A. ÇINGİ, G. DAĞDELEN, H. DALLI, A. DEMEZ, Ne. DEMİR, Nu. DEMİR, A. DEMİRSOY, A. DİKMEN, H. DEVELİ, A. DİKMEN, M. DİNDAR, S. SAKARYA-DİNDAR, M. DUMAN, E. EMET, E. EMİN, K. EMİROĞLU, A. B. ERCİLASUN, M. D. ERDEM, M. E. EREN, S. ERKAP, S. ERKUT, S. ERTEKİNOĞLU, M. S. ERTEN, A. FİKRİ, E. GEMALMAZ, M. GÖKÇEOĞLU, B. A. GÖKDAĞ, F. GÜÇLÜ, T. GÜLENSOY, P. KÜÇÜKER, C. GÜLSEREN, G. GÜLSEVİN, S. GÜNAY AKTAŞ, T. GÜNAY, A. GÜNŞEN, A. GÜRKAN, B. H. HAKERİ, H. HANAN, V. HATİBOĞLU, C. İLERİ, N. İLHAN, O. KABATAŞ, E. KALAY, H. KALYONCU, İ. KARA, L. KARAHAN, E. KARAMAN, F. KISAPARMAK, Z. KORKMAZ, P. KUTLAR, K. E. KÜÇÜKOĞLU, S. H. NAKİPOĞLU, İ. Ü. NASRATTİNOĞLU, Ş. OĞRAŞ, S. OLCAY, S. ÖZÇELİK, M. ÖZDEN, F. ÖZKAN, E. ÖZTÜRK, J. ÖZTÜRK, R. ÖZTÜRK, M. SAĞIR, A. SARAÇ, B. O. SARIBAŞ, SARICA, E. SİLAHŞÖR, N. SİS, Y. SUNUCU, Ü. ŞEN, R. ŞAHİN, P. TAMDOĞAN, Ç. YİĞENOĞLU, F. TAMİR, G. TOR, A. TUNÇ, T. TUNÇ, Z. TURAN, A. TÜRKMENOĞLU, A. UYGUÇ, C. V. UYGUR, Ş. ÜLKÜTAŞIR, A. ÜNVER, A. ÜSTÜNER, E. VARDARLI, S. YAVUZ, F. YILDIRIM, O. YILDIZ, Z. YÜKSEL, H. ZÜLFİKAR.

Anadolu ağızlarıyla ilgili olarak yerli ve yabancı bilim adamları tarafından yurt içinde ve yurt dışında yapılan çalışmalardan kitap hâlinde yayımlanan

3 Söz konusu araştırmacılar ve akademisyenler, soyadlarına göre dikkatlere sunulmuştur.

lanların önemli bir kısmını hem Türkçe eğitimi ve öğretimi hem de ağız bilimi ile ilgili araştırma ve inceleme yapacaklara yol göstermesi bakımından dikkatlere sunmak yararlı olacaktır:⁴

- ACAR, E. (2010). *Kastamonu Yöresi Söz Varlığı*. Ankara.
- ACAR, T. (1972). *Artvin ve Yöresi Ağızları*.⁵ (Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi), Erzurum.
- ACAR, T. (1982). *Gümüşhane ve Yöresi Halk Ağızları*. (Basılmamış Doçentlik Tezi, Atatürk Üniversitesi), Erzurum.
- ADAMOVIÇ, M. (1985). *Konjugations Geschichte der Turkischen Sprache*. Zeiden.
- AHMET, A. (1934). *Monografia İnsulei Ada-Kaleh*. Craiova.
- AKAR, A. (2013). *Muğla ve Yöresi Ağızları*. Ankara.
- AKAY, İ. H. (1942). *Balıkesir Halkiyatı*. Balıkesir.
- AKCA, H. (2012). *Ankara İli Ağızları*. Ankara.
- AKSOY, Ö. A. (1933). *Gaziantep Ağzında Sintaks Araştırmaları*. Gaziantep.
- AKSOY, Ö. A. (1933). *Gaziantep Dilinin Tetkiki*. Gaziantep.
- ANDREEV, S. (1964). *Reçnik na Turskiya Govor v Selo Duraç Razgradski Okrug*. Sofya.
- ARICI, M. (?). *Her Yönüyle Rize Şiveleri*. Ankara.
- ARICI, S. (2008). *Dambur Tarihi Hemşin-Purim Etimolojik Sözlüğü*. Rize.
- ATAYEVA, K. (1993). *Türkmeni Zarubejnogo Vostoka: Ocherki o Turkmenah Irana, Afganistana, Iraka, Sirii, Turtsii i Kitaya*. Ashgabat.
- ATILCAN, İ. C. (1977). *Erzurum Ağız Halk Deyimleri ve Folklor Sözlüğü*. İstanbul.
- ATMACA, E. (2017). *Antalya İli Korkuteli İlçesi ve Yöresi Ağızları*. Ankara.
- AY, Ö. (2009). *Türkiye Türkçesi Ağızlarında Fiil Çekimi*. Ankara.
- AYDIN, M. (2002). *Aybastı Ağız (İnceleme Metinler Sözlük)*. Ankara.
- BAYRAKTAROĞLU, G. (1972). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü V*. Ankara.
- BEHBUTOV, S. (2003). *Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti II*. Ankara.
- BENDEROĞLU, A. (1973). *Irak Türkmen Dili Dil Bilgisi ve Karşılaştırma*. Bağdat.
- BENDEROĞLU, A. (1976). *Irak Türkmenleri Dili*. Bağdat.
- BEYAZ, A. (1974). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VII*. Ankara.
- BEYAZ, A., DİKMEN, A., ATABAY, G. ve BARLAS, A. (1972). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VI*. Ankara.

4 Türkiye Türkçesi ağızlarıyla ilgili bildiriler, makaleler ve folklor araştırmacılarının alanda yapmış olduğu derlemeler ve yayımladıkları eserler de burada dikkatlere sunulanlar kadar değerlidir. Makalenin amacından uzaklaşmamak için burada konuyla doğrudan doğruya ilgili olduğunu düşündüğümüz kaynaklara (kitaplara) yer verilmiştir. Ağızlarla ilgili makaleler, bildiriler ve folklor araştırmacılarının eserleri hakkında bilgi için bk. Buluç 1942: 327-333; Erimer 1970: 211-236; Gülensoy 1970; Korkmaz 1995: 199-221; Karahan 1999; Gülensoy ve Alkaya 2011; Güneş 2012: 20-44. Bu kaynakça hem belirtilen çalışmalardan hem de bunların yayımlanmasından sonra yapılan çalışmalardan hareketle oluşturulmuştur. Kaynakçaya Türkiye'de farklı Türk boy ve topluluklarının yaşadıkları; dile ve kültüre ait sınırların ülkelerin sınırlarını aştığı gerçeği göz önünde bulundurularak Türkiye Türkçesi ağızlarıyla sıkı ilişkide olan bazı Türk lehçeleriyle ilgili eserler de dâhil edilmiştir.

5 Turgut ACAR tarafından doktora ve doçentlik çalışması olarak hazırlanan eserler bugüne kadar yayımlanmamıştır. Artvin ve Gümüşhane yöreleri ile ilgili en kapsamlı çalışmalar oldukları ve bugüne kadar aşılamadıkları için söz konusu eserler kaynakçaya dâhil edilmiştir. Her iki çalışmanın da güncellenerek yayımlanması ağız bilimi çalışmalarına büyük katkı sağlayacaktır.

- BEYSANOĞLU, Ş. (1966). *Diyarbakır Ağzı*. Ankara.
- BİLGİN, A. (2006). *Elbistanca Sözlük Örnekleriyle Elbistan Ağzı*. Kahramanmaraş.
- BİRAY, N. (2009). *Türkiye'deki Afgan Kazakları Ağzıları*. Ankara.
- BLAUDUOİN, M. (1884). *Etude du Dialecte Chyriote*.
- BOZ, E. (2006). *Afyonkarahisar Merkez Ağzı (Dil Özellikleri - Metinler - Sözlük)*. Ankara.
- BOZ, E. ve GÜNAY AKTAŞ, S. (2017). *Eskişehir İli Dil Atlası*. Ankara.
- BOZTAŞ, İ. (1991). *Kıbrıs Ağzında Sesbiçimsel Değişmeler*.
- BOZYİĞİT, A. E. (1998). *Ankara İli Ağzı Sözlüğü*. Ankara.
- BRENDEMOEN, B. (1999). *Greek and Turkish Language Encounters in Anatolia*. Oslo.
- BRENDEMOEN, B. (2001). *The Turkish Dialects of Trabzon*. Oslo.
- BULUT, C. (?). *Optative Contructions in Iraqi Turkmen*. Oxford.
- BURAN, A. (1997). *Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağzıları*. Ankara.
- BURAN, A. (2000). *Anadolu Ağzlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*. İstanbul.
- BURAN, A. (2009). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Dil Atlası*. İstanbul.
- BURAN, A. ve İLHAN, N. (2008). *Elazığ Yöresi Söz Varlığı*. Ankara.
- BURAN, A. ve OĞRAŞ, Ş. (2003). *Elazığ İli Ağzıları*. Elazığ.
- CAFEROĞLU, A. (1942). *Doğu İllerimiz Ağzlarından Toplamalar I Kars, Erzurum, Çoruh İlbaylıkları Ağzıları*. İstanbul.
- CAFEROĞLU, A. (1943). *Anadolu Ağzlarından Toplamalar II Kastamonu, Çankırı, Çorum, Amasya, Niğde İlbaylıkları Ağzıları. Kalaycı Argosu ve Geygelli Yörüklerinin Gizli Dili*. İstanbul.
- CAFEROĞLU, A. (1994). *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzemeler I Oyunlar; Tekerlemeler; Yanılmaçlar ve Oyun İstilahları Balıkesir, Manisa, Afyonkarahisar, Isparta, Aydın, İzmir, Burdur, Antalya, Muğla, Denizli, Kütahya Vilayetleri Ağzıları*. Ankara.
- CAFEROĞLU, A. (1994). *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzemeler II Oyunlar; Tekerlemeler; Yanılmaçlar ve Oyun İstilahları Konya, Isparta, Burdur, Kayseri, Çorum, Niğde Vilayetleri Oyunları*. Ankara.
- CAFEROĞLU, A. (1994). *Kuzeydoğu İllerimiz Ağzlarından Toplamalar Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Yöresi Ağzıları*. Ankara.
- CAFEROĞLU, A. (1994). *Sivas ve Tokat İllerinden Toplamalar*. İstanbul.
- CAFEROĞLU, A. (1995). *Anadolu İlleri Ağzlarından Derlemeler Van, Bitlis, Muş, Karaköse / Ağrı, Eskişehir, Bolu ve Zonguldak İlleri Ağzıları*. Ankara.
- CAFEROĞLU, A. (1995). *Güneydoğu İllerimiz Ağzlarından Toplamalar Malatya, Elazığ, Tunceli, Gaziantep ve Maraş Vilayetleri Ağzıları*. Ankara.
- CAFEROĞLU, A. (1995). *Orta Anadolu Ağzlarından Derlemeler Niğde, Kayseri, Yozgat, Ankara Vilayetleri ile Afşar, Saçıkara ve Karakoyunlu Uruklarının Ağzıları*. Ankara.
- CANKOÇAK, G. A. (1979). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü XI*. Ankara.
- CEBECİ, İ. (2010). *Örneklerle Deliorman Türk Ağzı Sözlüğü*. Ankara.
- ÇINAR, A. A. (2004). *Muğla İli Ağzı Sözlüğü*. Muğla.
- DALLI, H. (1976). *Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağzıları Üzerine Araştırmalar*. Ankara.

- DEDOVIÇ, S. (1992). *Mitrovački Turski Govor*. Belgrad.
- DEMİR, N. (2001). *Ordu İli ve Yöresi Ağızları*, Ankara.
- DEMİR, N. (2005). *Tokat İli ve Yöresi Ağızları İnceleme Metinler Sözlük*. Ankara.
- DEMİR, N. (2006). *Trabzon ve Yöresi Ağızları I-II-III*. Ankara.
- DEMİR, N. ve AYDOĞDU, Ö. (2009). *Giresun İli ve Yöresi Ağızları Tarih - Dil İncelemesi - Metinler - Sözlük*. Giresun.
- DEMİR, N. ve ŞEN, Ü. (2006). *Sivas İli ve Yöresi Ağızları (Etnik Yapı - Dil İncelemesi - Metinler - Sözlük)*. Ankara.
- DEMİR, N. (2013). *Ankara Örneğinde Ağızların Belgelemesi İnceleme, Metinler Sözlük*. Ankara.
- DEMİRSOY, A. (2001). *EğİN 'de Kullanılan ya da Kullanılmış Kökü Belirsiz ya da Başka Bir Dilden Aynen ya da Değiştirilerek Alınmış ve Anadolu 'da Kısmen Kullanılan Bazı Kelimeler ve Unutulmaya Yüz Tutmuş Bazı Yer Adları*. Ankara.
- DEVELİ, H. (2004). *Tursun Fakih Gazavâtnâmesinin Ağızbilimsel Özellikleri*. İstanbul.
- DEVELLİOĞLU, F. (1970). *Türk Argosu*. Ankara.
- DİKMEN, A. (1982). *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü XII*. Ankara.
- DİKMEN, A. ve BEYAZ, A. (1978). *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü X*. Ankara.
- DİKMEN, A., BARLAS, A., BAYRAKTAROĞLU, G. ve ÇINGİ, A. (1968). *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü III*. Ankara.
- DİKMEN, A., TOLLUOĞLU, M. ve KUTLAR, P. (1975). *Türkiye 'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VIII*. Ankara.
- DİNDAR, M. ve SAKARYA-DİNDAR, S. (1998). *Derleme Metinler*. Gazimağusa.
- DUMAN, M. (2000). *Kıbrıs Ağzının Morfolojik Kaynakları: +cık Küçültme Ekinin Kullanımı*. İstanbul.
- DUMAN, M. (2009). *Kıbrıs Ağzı Üzerine Bazı Notlar*. İstanbul.
- ECKMANN, J. (1950). *Yunan Harfli Karamanlı İmlası Hakkında*. Ankara.
- EFE, O. (1971). *EğİN Dedikleri*. İstanbul.
- EMET, E. (2008). *Doğu Türkistan Uygur Ağızları*. Ankara.
- EMİN, E. (1997). *Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları*. Ankara.
- EMİROĞLU, K. (1989). *Trabzon Maçka Etimoloji Sözlüğü*. Ankara.
- ERCİLASUN, A. B. (2002). *Kars İli Ağızları -Ses Bilgisi-*. Ankara.
- ERDEM, M. D. (2005). *Ağızlardan Etkilenme Derecelerine Göre Osmanlı ve Eski Anadolu Türkçesi Metinleri ve Bu Metinlerin Diline Kaynaklık Eden Ağızlar*. İstanbul.
- ERDEM, M. D. ve BÖLÜK, R. (2011). *Antalya ve Yöresi Ağızları (Giriş- İnceleme-Metinler)*. Ankara.
- ERDEM, M. D. ve DAĞDELEN, G. (2012). *Karabük ve Yöresi Ağızları Giriş - İnceleme - Metinler*. Karabük.
- ERDEM, M. D. ve DEMEZ, A. (2011). *Adıyaman ve Yöresi Ağızları*. Erzincan.
- ERDEM, M. D. ve KİRİK, E. (2011). *Kahramanmaraş ve Yöresi Ağızları*. Ankara.
- ERDEM, M. D. ve SİLAHŞÖR, E. (2011). *Amasya ve Yöresi Ağızları I-II*. Ankara.

- EREN, M. E. (1997). *Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları*. Ankara.
- ERKAP, S. (1999). *Gül Dili Isparta Ağzı*. Ankara.
- ERKUT, S. (2000). *Mudurnu Halk Dili Sözlüğü*. Ankara.
- ERTEKİNOĞLU, S. (2017). *Ahlat Ağzı*. Ankara.
- ERTEN, M. S. (1994). *Diyarbakır Ağzı (İnceleme - Metinler - İndeks)*. Ankara.
- FİKRİ, A. (1928). *Lügat-ı Garibe*. İstanbul.
- GEMALMAZ, E. (1995). *Erzurum İli Ağızları İnceleme Metinler - Sözlük ve Dizinler I-I-III*. Ankara.
- GÖKÇEÖĞLU, M. (2004). *Kıbrıs Türk İnkilemleri ve Ses Yansımaları Sözlüğü*. Lefkoşa.
- GÖKDAĞ, B. A. (2006). *Salmas Ağzı Güney Azerbaycan Türkçesi Üzerine Bir İnceleme*. Çorum.
- GRANNES, A. (1996). *Turco-Bulgarica: Articles in English and French Concerning Turkish İnfluence on Bulgarian*. Harrassowitz.
- GRANNES, A., HAUGE, K. R. ve SÜLEYMANOĞLU, H. (2002). *A Dictionary of Turkisms in Bulgarian*. Oslo.
- GÜÇLÜ, F. (?). *Nevşehir ve Yöresi Ağzı Sözlüğü*. Ankara.
- GÜLENSOY, T. (1978). *Kütahya ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*. Ankara.
- GÜLENSOY, T. (1981). *Anadolu ve Rumeli Ağızları Bibliyografyası*. Ankara.
- GÜLENSOY, T. (1992). *Harput Ağzı*. Elazığ.
- GÜLENSOY, T. (2003). *Rumeli Ağızlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme İnceleme Bibliyografya Metinler*. Kayseri.
- GÜLENSOY, T. ve ALKAYA, E. (2011). *Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası*. Ankara.
- GÜLENSOY, T. ve BURAN, A. (1992). *Tunceli Yöresi Ağızlarından Derlemeler*. İstanbul.
- GÜLENSOY, T. ve BURAN, A. (1994). *Elazığ Yöresi Ağızlarından Derlemeler*. Ankara.
- GÜLENSOY, T., AMANOĞLU, E. K. ve KÜÇÜKER, P. (2009). *Nahçıvan Ağzı (Giriş - İnceleme - Metinler - Dizinler - Sözlük)*. Ankara.
- GÜLSEREN, C. (1997). *Malatya İli Ağızları (İnceleme - Metinler - Sözlük)*. Ankara.
- GÜLSEVİN, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara.
- GÜLSEVİN, G. (2002). *Uşak İli Ağızları Dil Özellikleri - Metinler - Sözlük*. Ankara.
- GÜLSEVİN, G. (2010). *Yaşayan ve Tarihi Türkiye Türkçesi Ağızları*. İstanbul.
- GÜLSEVİN, G. (2017). *Yaşayan Türkiye Türkçesi Ağızlarının Tarihi Dönemlerini Belgeleyebilmek İçin Bir Yöntem Denemesi Örneği XVII. Yüzyıl Batı Rumeli Türkçesi Ağızları*. Ankara.
- GÜNAY, T. (1978). *Rize İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*. Ankara.
- GÜNER-DİLEK, F. (2015). *Güney Sibiryası Altay Türkçesi Ağızları*. Ankara.
- GÜNEŞ, B. (2015). *Çıldır Karapapak / Terekeme Ağzı İnceleme - Metinler - Sözlük*. Trabzon.
- GÜNŞEN, A. (2000). *Kırşehir ve Yöresi Ağızları (İnceleme- Metinler - Sözlük)*. Ankara.
- GÜRKAN, A. (1997). *Kıbrıs Ağzında Edatlar, Bağlaçlar ve Ünlemlerin Kullanım Özellikleri*. Ankara.

- HAKERİ, B. H. (1982). *Kıbrıs'ta Halk Ağzından Derlenmiş Sözcükler Sözlüğü*. Magosa.
- HAKERİ, B. H. (2003). *Hakeri'nin Kıbrıs Türkçesi Sözlüğü*. Gazimağusa.
- HASAN, H. (1997). *Makedonya ve Kosova Türklerince Kullanılan Atasözleri ve Deyimler*. Ankara.
- HATİBOĞLU, V. (1950). *Türk Kelimelerinin Önsesleri*. Ankara.
- HAZAI, G. (1978). *Kurze Einführung in das Studium der Türkischen Sprache*. Budapeşte.
- HÜSNÜ, H. (1934). *Kayseri Sözlüğü*. Kayseri.
- İKONOMOV, N. (1968). *Balkansko Narodna Midrost*. Sofya.
- İLERİ, C. (2008). *Eskişehir İli Mihaliççik İlçesi ve Yöresi Ağızları*. Ankara.
- İLKER, A. (2018). *Manisa Ağızları*. Ankara.
- İSLAMOV, M. İ. vd. (1990). *Azerbaycan Dialektoloji Atlası*. Bakü.
- KABATAŞ, O. (2007). *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü*. Lefkoşa.
- KALAY, E. (1998). *Edirne İli Ağızları İnceleme - Metin*. Ankara.
- KALYONCU, H. (2001). *Trabzon - Tonya Ağzının Dilbilgisel Özellikleri ve Tonya Sözlüğü*. Trabzon.
- KARA, İ. (2001). *Güneyce - Rize Sözlüğü, Bir Doğu Karadeniz Köyünün Hafızası ve Nativitesi*. İstanbul.
- KARADİMİTROV, G. (1933). *Mudri Turski Izreçeniya*. Sofya.
- KARAHAN, L. (1996). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara.
- KARAMAN, E. (2011). *Karabağ Ağızları I-II*. İstanbul.
- KARAMAN, E. (2011). *Ermenistan Türklerinin Ağızları*. İstanbul.
- KISAPARMAK, F. (1991). *Dil Folkloru Açısından Harput Ağzı*. Elazığ.
- KORKMAZ, Z. (1956). *Güney - Batı Anadolu Ağızları, Sesbilgisi*. Ankara.
- KORKMAZ, Z. (1994). *Bartın ve Yöresi Ağızları*. Ankara.
- KORKMAZ, Z. (1994). *Neşehir ve Yöresi Ağızları*. Ankara.
- KRASTEVA, V. (2000). *Rechnik na Turskite Dumi v Suvremennija Bulgarski Pechat*. Sofya.
- KÜNOS, I. (1906). *Ada-Kalei Török Nepdalok*. Budapeşte.
- KÜÇÜKOĞLU, K. E. (1945). *Urfa Ağzı*. İstanbul.
- MAHFUZ, H. A. (1964). *Irak Lehçesinde Türkçe Kelimeler*. Bağdat.
- MAKSİMOV, A. (1867). *Opit Izsledovaniya Tyurskih Dialektov v Hudavendigare i Karamanii*. St. Petersburg.
- MANOV, A. İ. (1938). *Potekloto na Gagauzite i Texnite Obiçai i Nravi v dve Çasti*. Varna.
- MEHMED BEG KAPETANOVIÇ LJUBUŞAK. (1998). *Cevahir-i Şarkije*. Saraybosna.
- NAKİPOĞLU, S. H. (2001). *Adıyaman ve Yöresi Ağızları (İnceleme - Metinler - Sözlük - İndeks)*. Niğde.
- NASRATTİNOĞLU, İ. Ü. (1986). *Afyonkarahisar Ağzı*. Ankara.
- OLCAY, S. (1966). *Doğu Trakya Yerli Ağzı*. Ankara.
- OLCAY, S. (1995). *Erzurum Ağzı*. Ankara.

- OLCAY, S., ERCİLASUN, A. B. ve ASLAN, E. (1976). *Arpaçay Köylerinden Derlemeler*. Ankara.
- OSMAN, M. (1951). *Kerkük Hoyratları*. Bağdat.
- ÖZÇELİK, S. (1997). *Urfa Merkez Ağzı İnceleme - Metinler - Sözlük*. Ankara.
- ÖZÇELİK, S. ve BOZ, E. (2001). *Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı*. Ankara.
- ÖZÇELİK, S. ve BOZ, E. (2009). *Siverek Merkez Ağzı*. Ankara.
- ÖZDEN, M. (2017). *Bilecik İli Ağzı İncelemesi Ses ve Şekil Bilgisi Metinler Söz Varlığı*. İstanbul.
- ÖZKAN, F. (1997). *Osmaniye Tatar Ağzı*. Ankara.
- ÖZTÜRK, E. (2009). *Silifke ve Mut'taki Sarıkeçili ve Bahşiş Yörükleri Ağzı*. Ankara.
- ÖZTÜRK, J. (2009). *Hatay Ağzı İnceleme - Metin - Sözlük*. Adana.
- ÖZTÜRK, R. (2009). *Anadolu ve Kıbrıs Ağızlarında Bir Dilde Tekinsiz (Tabu) Örneği: Dulunmak*. İstanbul.
- ÖZTÜRK, R. (2009). *Kıbrıs Ağzında Dönüşlülük*. İstanbul.
- ÖZTÜRK, R. (2009). *Kıbrıs Konuşuyor Kıbrıs Ağzı Üzerine İncelemeler*. İstanbul.
- ÖZTÜRK, R. (2009). *Kıbrıs'taki Gurbetlerin Gizli Dili*. İstanbul.
- PAŞAYEV, G. (1968). *Kerkük Dialektinin Fonetikası*. Bakü.
- PEHLİVANLI, M. (2003). *Aya İrini'den Akdeniz'e Kıbrıs Ağzının Değişimi*. Lefkoşe.
- RÜSTEMOV, R. E. (1955). *Azerbaycan Dilinin Mugan Grubu Şiveleri*. Bakü.
- SAĞIR, M. (1995). *Erzincan ve Yöresi Ağızları - İnceleme - Metinler - Sözlük*. Ankara.
- SARAÇ, A. (1987). *Şanlıurfa Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Şanlıurfa.
- SARAÇOĞLU, E. (1980). *Kıbrıs Ağzı Ses Özellikleri, Metin Derlemeleri, Sözlük*. Lefkoşe.
- SARICA, B. (1999). *Van Ağzı*. Ankara.
- SARICA, B. (2006). *Van Gölü Çevresi Ağızları Sözlüğü*. Ankara.
- SHAW, R. B. (2014). *Kâşgar ve Yarkent Ağzı Sözlüğü*. çev. F. Yıldırım. Ankara.
- SİS, N. (2010). *Hatay Belen Ağzı İnceleme - Metin - Sözlük*. Malatya.
- SUNUCU, Y. (2002). *Örnekleleriyle Uşak Ağzı Sözlüğü*. Uşak.
- ŞAHİN, R. (2002). *Fethiye Dili ve Deyimleri*. Muğla.
- ŞİRELİYEV, M. (1962). *Azerbaycan Dialektolojyasının Esasları*. Bakü.
- ŞİRELİYEV, M. (1962). *Azerbaycan Dilinin Gerb Grubu Dialekt ve Şiveleri*. Bakü.
- ŞİRELİYEV, M. (1962). *Azerbaycan Dilinin Nahçıvan Grubu Dialekt ve Şiveleri*. Bakü.
- ŞİRELİYEV, M. ve İSLAMOV, M. İ. (1999). *Azerbaycan Dialektoloji Lüğeti. I*. Ankara.
- TAMDOĞAN, P. ve YİĞENOĞLU, Ç. (?). *Kozanca, Kozan Ağzı Üzerine Bir İnceleme*. Adana.
- TAMİR, F. (1989). *Barköl'den Kazak Türkçesi Metinleri Gramer - Metin - Sözlük*. Ankara.
- TAŞÇI, Y. (1987). *Kıbrıs Ağzı Dil Özellikleri*. Lefkoşe.
- TDK. (1996). *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimleri. C. I-II*. Ankara.
- TOR, G. (2004). *Mersin Ağzı Sözlüğü*. İstanbul.
- TOSUN, İ. (2014). *Ardahan İli Ağızlarının Ses ve Şekil Özellikleri (İnceleme - Metinler)*. İzmir.

- TUNALIGİL, C. (1996). *Mamuşa Türk Ağzının Özellikleri*. Prizren.
- TUNÇ, A. (1999). *Konuşan Harput*. Elazığ.
- TUNÇ, T. (1995). *Derleme Sözlüğü ve Kavramlar Dizini I, II, III*. Ankara.
- TURAN, Z. (2006). *Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşhum Köyü Ağzı*. Ankara.
- TÜRKMENOĞLU, A. (2008). *Çukurova Kadirli Dağkolu Türkmen Ağzı Sözlüğü*. İstanbul.
- UYGUÇ, A. (2006). *Aydın Ağzı ve Sözlüğü*. Aydın.
- UYGUR, C. V. (2007). *Denizli Ağzı Sözlüğü*. Denizli.
- ÜLKÜTAŞIR, Ş., ÜNVER, A., VARDARLI, E., CANKOÇAK, G., CANKOÇAK, Y. ve SARIBAŞ, O. (1993). *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I*. Ankara.
- ÜSTÜNER, A. (2000). *Anadolu Ağızlarında Sıfat-Fiil Ekleri*. Ankara.
- VARDARLI, E. (1969). *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü IV*. Ankara.
- VARDARLI, E. (1977). *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü IX*. Ankara.
- VARDARLI, E., ÜLKÜTAŞIR, Ş., ÜNVER, A., CANKOÇAK, G., SARIBAŞ, O. ve DİLÇİN, C. (1965). *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü II*. Ankara.
- VEKİLOV, A. P. (1972). *Turetskaya Dialektologiya*. Leningrad.
- YAVUZ, S. (2014). *Adıyaman ve Yöresi Ağızları*. Ankara.
- YEDEKÇİOĞLU, K. (1989). *Kayseri Ağzı I Deyimler*. Kayseri.
- YEDEKÇİOĞLU, K. (1992). *Kayseri Ağzı II Sözcükler*. Kayseri.
- YILDIRIM, F. (2001). *Yüreğir Ağızları*. Adana.
- YILDIRIM, F. (2006). *Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları (Giriş, İnceleme, Metinler, Sözlük)*. C. I-II. Ankara.
- YILDIZ, O. (2000). *Isparta Merkez Ağzı İnceleme - Metinler - Sözlük*. Isparta.
- YÜKSEL, Z. (1989). *Polatlı Kırım Türkçesi Ağzı*. Ankara.
- ZÜLFİKAR, H. (1988). *Bitlis ve Yöresinin Söz Varlığından Örnekler*. Ankara.

3. Ağız Bilimi Çalışmalarının Türkçe Öğretimi Açısından Önemi:

Türkiye’de ve Türkiye dışında Anadolu ağızlarıyla ilgili birbirinden kıymetli çalışmaların yapılması ve yayımlanması sevindiricidir. Bu eserlerin yayımlanması ağızlara ait pek çok bilinmezini aydınlatılmasını sağlayacağı gibi aynı zamanda Türkçe eğitimi ve öğretimi alanında gerçekleştirilecek çalışmalara da ışık tutacaktır. Çünkü ağızlar geçmişe ait değerleri bünyelerinde barındıran ve birçok açıdan ölçünlü dili besleyen dilin en önemli kolları arasında yer alır.

Ağızlar yazı dilinin bağlayıcı etkilerinden uzak kaldıkları için Türk boylarının Anadolu’ya Orta Asya’dan getirdikleri eski devirlere ait söz varlığını da büyük ölçüde korumuşlardır. Ayrıca ağızlar dilin kendi kendini besleyen türetme ve geliştirme yollarına da başvurarak dildeki yaratıcılığı sürdürülmüştür. Anadolu şartlarının ortaya koyduğu yeni yaşayış biçimi ve yeni ihtiyaçlar, yeni türetmeleri gerekli kılmış veya mevcut kelimeler anlam daralması yoluyla yeni anlamlar kazanarak kavram alanlarını genişletmiştir. Böylece dil

kendi değerlerini koruyarak ve geliştirerek sürdürmüştür. Yazı dili ile ağızlar arasındaki bu farklı değişme ve gelişme şartları dolayısıyla Türkiye Türkçesinin yazı dili ile Anadolu ağızları arasında ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı açısından bazı ayrılıklar ortaya çıkmıştır (Korkmaz 2007: 641).

Ağızlarla ilgili olarak bugüne kadar yapılan çalışmalarda da genelde (derlenip yazıya geçirilen metinlerden hareketle) ilgili ağızın özelliklerinin tespit edilmesi ve bu ağızın Türkiye Türkçesi yazı dili ile farklılıklarının ortaya konulması hedeflenmiştir. Ancak bu çalışmaların yeterli olduğunu ve bunlardan yeterince yararlanıldığını söylemek mümkün değildir. Nitekim yayımlanan eserlere ve yapılan uyarılara rağmen ağızlarla gerektiği kadar önem verilmiş; Türkiye Türkçesinin ciddi bir ağız atlası hazırlanmamış; ağızların büyük bir bölümü yok olma sürecine girerken bir bölümü de karakteristik özelliklerini kaybetmiştir.

Bugün gelinen noktada ağızlarla ilgili çözüm bekleyen pek çok sorun bulunmaktadır. Bu sorunlar arasında “eğitimsizlik veya eğitim eksikliği”, “yöntemsizlik ve yöntem dışı uygulamalar”, “teknolojik gelişmeleri izlemede gecikme”, “çeviriyazı sistemindeki çok seslilik”, “iletişim eksikliği”, “isimlendirmelerde belirsizlik” *vd.* yer almaktadır (Karahan 2000: 21-26).

Ağızlar, ulaşım ve iletişim imkânlarıyla bilişim teknolojisindeki gelişmeler, okullaşma, göçler, prestijli varyatın / ölçünlü dilin etkisi gibi nedenlere bağlı olarak tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar hızlı ve köklü bir biçimde değişmekte; birincil, yani konuşurların da farkında olduğu temel özelliklerini yitirmekte; daha geniş kullanımı olan konuşma dili veya ağızlar içinde erimektedir. Bu nedenle geri döndürülemez biçimde kaybolmadan önce mümkün olduğu kadar çok ağızın, mümkün olduğu kadar çok malzemeyle belgelenmesi büyük önem taşımaktadır (Demir 2013: 29).

Mevcut sorunlara rağmen ağızlar, Türkçenin en önemli kaynakları ve belgeleri arasında yer almaktadır. Ağızlar bir dilin eskiliğinin, köklülüğünün, gelişmişliğinin ve zenginliğinin canlı tanıklarındırlar. Bir dilin lehçelerinde ve ağızlarında o dilin gelişme evrelerini adım adım takip etmek mümkündür.

Bir dilin gelişme tarihini yazacak olan bir dil bilgini için ağız araştırmacılarının derleyip değerlendirdiği malzeme kadar değerli bir diğer canlı kaynak düşünülemez.⁶ Çünkü dil bilgininin, dilin tarihini düzenlemekte yararlanacağı eski metinler, hiçbir zaman devirlerinde konuşulan dili olduğu gibi yazıya geçirmiş değıllerdir ve bu metinlerin incelenmesinin çok özel bir eleştiri ve uçsuz bucaksız bir çalışma gerektirdiği unutulmamalıdır (Gemalmaz 2010: 335).

6 Türkiye Türkçesinin tarihi ağızlarıyla ilgili çalışmaların sayısı ne yazık ki azdır. Bu konuda yapılan çalışmalar hakkında bk. Develi 2004; Gülsevin 2017: 15-16.

Yerli ağızların yüzyıllar boyunca geçirdikleri gelişmelerin son durumunu gösteren dil haritaları⁷, insanlığın bütününe ilgilendirir; uzlaşmalardan bağımsız olan dil olaylarının karmaşıklığını yansıtır. Geliştirilmiş bir plana ve tüm ön yargılardan bağımsız bir metoda göre hazırlanan dil haritaları, hangi dil için olursa olsun dil olaylarının kaderini ve onların tarihini, kelimelerin ses yapısı yönünden yakınlaşmalarıyla aralarında doğan çatışmaları, kültürel, ekonomik ve sosyal merkezlerin etkisiyle uğradıkları değişiklikleri; geçmişin tanıkları yerli ağızların eski terimleri saklama şekillerine karşılık, çağdaş uygarlığın ilerlemesinin onlara zorla bellettiği değişimlere kelimelerin uyum şekillerini gösterirler. Kendisiyle birlikte diğer bilimlerin anlatım, tespit ve aktarım yolu olan dilin gelişim ve oluşumunun temelinde bulunan ağızlar bütün bilimlerle sıkı sıkıya ilişkilidirler (Gemalmaz 2010: 335).

Türkiye Cumhuriyeti'nin Avrupa Birliği ülkeleriyle *vd.* devlet ve topluluklarla olan ilişkileri, Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını ilanından sonra gelişen ve değişen şartlar Türkçeye ve Türk lehçelerine olan ilgiyi artırmış; Türkçenin ana dili ve yabancı dil olarak öğretimi de başlı başına bir bilim dalı hâline gelmiştir.

Türkçenin hem ana dili olarak hem de yabancı dil olarak öğretimi sırasında hedef kitlenin amaçları ve ihtiyaçları doğrultusunda standart (ölçünlü) dilin edinimi ve kullanımı hedeflenmektedir. Türk kamuoyunda ve ana dili Türkçe olanlar arasında genelde "*Türkçe dünyanın en kolay dillerinden biridir.*" görüşü hâkimdir. Oysa durum hiç de böyle değildir. Hâkim ve yaygın olan görüşün aksine genel anlamda Türkçe özelde ise ölçünlü Türkiye Türkçesi, yapısı edinimi ve kullanımı bakımından sanıldığı kadar kolay bir dil değildir. Ölçünlü Türkiye Türkçesini, Türkçenin herhangi bir lehçesini veya ağzını doğal ortamında ana dili olarak öğrenen ve iletişim dili olarak kullananlar için "*Türkçenin kolay bir dil olduğu*"nu söylemek bir noktaya kadar kabul edilebilir. Ancak farklı Türk boy ve topluluklarına mensup olanların kendi lehçeleri dışındaki bir başka Türk lehçesini öğrenmeleri veya ölçünlü Türkiye Türkçesinin karakteristik bir ağzını ana dili olarak kullanan birinin ölçünlü Türkiye Türkçesini öğrenmeleri ciddi bir öğrenme sürecini ve çabayı gerektirir. Bir Kırgız'ın veya Kazak'ın Türkiye Türkçesini veya Azerbaycan Türkçesini; bir Gagavuz'un veya Türkiye Türkü'nün Saha / Yakut Türkçesini veya Tuva Türkçesini öğrenmesi; Diyarbakır Ağzını, Trabzon Ağzını veya Kars Terekeme Ağzını... konuşan birinin de ölçünlü Türkiye Türkçesini iletişim dili olarak kullanabilmesi birden bire gerçekleşemez; üstelik de sanıldığından daha fazla öğrenme sürecini ve çabayı da gerektirebilir.

7 Dil atlaslarında dünyadaki dillerin, dil ailelerinin ve dil gruplarının coğrafi durumu ve dağılımı gösterilir. Dil atlaslarının bir bölümünde ise bir dilin içinde oluşan çeşitli alt birimlerin coğrafi dağılımı yer alır. Ağız atlasları bu türden atlaslardır (Buran 2010: 16).

Ölçünlü Türkiye Türkçesini veya bir Türk lehçesini ve ağzını öğrenmek bilimsel ve akademik seviyede öğrenmek de bilimsel ve akademik seviyede eğitim ve öğretimi gerektirir.

Türkiye’de ölçünlü Türkiye Türkçesini iletişim ve bilim dili olarak kullananların büyük bölümünü bir ağız grubunu (Türkiye Türkçesinin bir ağzına) ana dili olarak öğrenip kullananlar oluştururlar. Bu sebeple de ölçünlü Türkiye Türkçesini konuşanların büyük bölümü resmî ortamlarda ve yazışmalarda her ne kadar ölçünlü dili kullanmış olsalar da halka açık mekânlarda ve “söz”ün hâkim olduğu ortamlarda doğup büyüdükleri ailelerin, çevrelerin, illerin ve bölgelerin ağız özelliklerini dillerine yansıtırlar.

Ağızlar, ait oldukları insan topluluklarının yaşayış ve inanışlarına, sosyal ve kültürel düzeylerine, tarihlerine ve dillerine ait verileri yalın bir şekilde bünyelerinde barındıran en önemli kaynaklar ve belgelerdir.

Belirtilen önemlerine rağmen bugün bilim insanları arasında ağızların ölçünlü dilin bozulmuş şekli olduğuna dair bir anlayış bulunmaktadır. Bu anlayışa göre ağızlar “daha asli”, “daha doğru” bir biçimin bozulmuş hâlimden başka bir şey değildir. Çalışmaların önemli bir kısmında ses olayları ve eklerin yapılarında ve işlevlerindeki değişiklikler başta olmak üzere ağızlara özgü dil öğeleri İstanbul Türkçesine dayanan standart dil esas alınarak açıklanmaktadır. Zaman zaman eski dönemlerden İstanbul Türkçesine, İstanbul Türkçesinden ağızlara bir gelişme çizgisinin izlendiği de görülmektedir: *Eski Türkçe* > *Eski Anadolu Türkçesi* > *Standart Dil* > *Ağızlar*. Hatta, işaret edildiği gibi, ağızlarda korunmuş eskicil öğeler bile standart dilden gelişmiş sayılabilmektedir: *saña* < *sana*, *gözel* < *güzel*, *buni* < *bunu*. Oysa gelişme tam tersi yönde, *saña* > *sana*, *gözel* > *güzel*, *bunu* / *buni* > *bunu* biçiminde olmuştur. Art zamanlı bilgi, gelişmenin tam tersi yönde olduğunu, standart dildeki biçimlerin yeni olduklarını açıkça gösterir. Ağızların standart dilin bozulmuş biçimleri olduğu gibi temelsiz bir anlayışın da yansımaları olan bu açıklama biçimi elbette yanlıştır (Demir 2012: 5-6).

Yukarıda da belirtildiği üzere ağızlar, sanıldığı gibi ölçünlü dilin bozulması veya yanlış kullanılması sonucunda ortaya çıkmamış; sanılanın aksine ölçünlü dile paralel bir şekilde gelişme ve değişme göstermiş; ölçünlü dil ile ilgili birçok bilinmezini aydınlatılmasına da katkı sağlamışlardır.

Yazı dilinde unutulup gitmiş birçok sese, eke ve kelimeye ait veriler ağızlarda yaşamaya devam etmektedir. Bu yüzden, dilin tarih içinde geçirdiği değişme ve gelişme süreçlerini tespit etmede ağız metinleri önemli rol oynar. Ağızlarla ilgili derlenen metinlerde ve bunlarla ilgili yapılan çalışmalarda ölçünlü dilin çeşitli düzeydeki sorunlarının çözümüne ait ciddi veriler bulunmaktadır. Bu verileri: *fonetik veriler*; *morfolojik veriler*; *leksik veriler*; *yer adları (toponomi)* ve *kişi – kavim (etnonomi) adlarına ait veriler*; *lehçe ve*

ağız ilişkilerini gösteren veriler, çeşitli düzeylerdeki dil sorunlarının aydınlatılmasında ağız verileri başlıkları altında toplamak mümkündür (Akar 2016: 171:172).

Türkçenin ana dili ve yabancı dil olarak öğretimi ile ilgili de bugüne kadar pek çok kitap yazılmış; tezler hazırlanmış; bildiriler sunulmuş; makaleler yayımlanmıştır. Yapılan yayınlara bakıldığında bunların önemli bir kısmının “yazım yanlışları”yla ilgili olduğu ve yazım yanlışlarının temelinde de hedef kitlenin / öğrenenin kullandığı “ağızlar”ın bulunduğu görülmüştür.

Bu durumda Türkçeyi ana dili veya yabancı dil olarak öğretenlerin (öğretim üyelerinin, öğretim görevlilerinin, okutmanların ve öğretmenlerin) öğrenen tarafından yapılan yanlışların (daha yerinde ifadeyle farklı kullanımların) hangilerinin standart dilin yanlış kullanımından; hangilerinin ise ağızların kullanımından kaynaklandığını bilmeleri gerekir. Eğer öğretenler, öğrenenlerinin Türkçenin hangi ağızını konuştuklarını ve bu ağız grubunun özelliklerini bilirlerse söz konusu hedef kitlenin ağız yerine ölçünlü Türkiye Türkçesini tercih etmeleri / kullanmaları hususunda kolay çözüm yolları geliştirebilir ve bunda da başarılı olabilirler.

Erzurum’daki okullarda sözlü anlatım ve yazılı anlatım / konuşma eğitimi ve yazma eğitimi ile ilgili yapılan yanlışlar üzerine hazırlanan tezler incelendiğinde, yanlışların daha yerinde ifadeyle ölçünlü dile paralel kullanımların büyük bölümünün kullanıcının / öğrenenin ağız özelliklerinden kaynaklandığı açıkça görülecektir. Erzurum, Kars, Ardahan, Iğdır, Artvin, Ağrı, Van... farklı Türk boy ve topluluklarının farklı dönemlerde gelip yerleştikleri illerimiz arasında yer almaktadır. Anadolu ile Kafkasya ve İran arasında âdeti köprü vazifesi gören bu illerimizde Oğuz, Kıpçak⁸ ve Karluk⁹ boylarına mensup farklı Türk boy ve toplulukları yaşamaktadır. Her boyun da Türkçeyi kendine göre kullanımları vardır. Öğretenlerin Oğuz, Kıpçak ve Karluk grubu içinde yer alan ağızların (ses bilgisine, şekil bilgisine, sözcük bilgisine, anlam bilgisine ve cümle bilgisine dair) temel özelliklerini bilmeleri ölçünlü dilin öğretiminde ve kullanımında başarının en önemli anahtarlarından biri olacaktır.

Farklı sebeplerden kaynaklanan göçler, büyükşehir yasaları ve taşınmalı eğitim bir yandan ağızların ölçünlü dilin sık kullanıldığı ortamlara taşınmasına yol açarken diğer yandan ağızların ölçünlü dil içerisinde baskılanmasına ve ölçünlü dilin adına “yazım kuralları” denilen katı disiplini altında erimesine neden olmuştur. Yazım kuralları bir dilin kullanıcıları arasında konuşma ve yazmada standardı sağlamak; dildeki muhtemel bozulma ve çözümleri önlemek amacıyla belirlenmiş kurallardır. Yazım kuralları dilde bir standardı

8 Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Öner 1998; Boz vd. 2013: 31-38; Alyılmaz 2016.

9 Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Özkan 2014: 1-12.

sağlamak ve ortak bir dil kullanmak için gereklidir. Ancak yazım kurallarının ağızları yok saydığı, ölçünlü dilin de kaynağını oluşturan ağızları ölçünlü dilin bozulmuş şekli olarak gördüğü, ölçünlü dilin dışındakileri ölçünlü dile benzetmeye çalıştığı, ölçünlü dile benzetemedikleriyle ciddi şekilde mücadele ettiği... inkâr edilemez bir gerçektir.¹⁰

Bugün ölçünlü Türkiye Türkçesini öğretenlerin de öğrenenlerin de önemli bir kısmı ağızlara ait kavram işaretlerini (sözcükleri), “argo” zannetmekte; bu kavram işaretlerinin bir zenginlik olduğunu; tarihin her döneminde ölçünlü dile paralel olarak kullanıldıklarını; kendi içlerinde değişme ve gelişme gösterdiklerini de bilmemektedirler. Ağızların bu özelliklerini bir örnekle açıklamak yerinde olacaktır. Erzurum, tarihin farklı dönemlerinde pek çok Türk boy ve topluluğunun gelip yerleştiği İpek Yolu şehirlerinden biridir. Şehirde geçmişten bugüne kadar Oğuz, Kıpçak ve Karluk grubundan Türk boy ve toplulukları birlikte yaşamışlar; zengin bir sözlü ve yazılı edebiyat meydana getirmişlerdir.¹¹ Erzurum ağzının karakteristik yapısı, çeşitliliği ve zenginliği şehre dışarıdan gelen herkesin dikkatini çekmiş; seyahatnamelerde, hatıra türü eserlerde bundan bahsedilmiş; hatta konuyla ilgili XIX. yüzyılın başlarında Şebinkarahisarlı Abdî (Abdî-i Karahisarî) tarafından 148 beyit tutarında *Lehçe-i Erzurumî* adlı bir de manzum sözlük hazırlanmıştır. Altı bölümden oluşan sözlük farklı aruz kalıplarıyla, gazel / mesnevi kafiye örgüsünde yazılmıştır. (Gemalmaz 1995: 26-27; Babacan, 2017: 87-110). Bu eserde halk ağzından derlenmiş Erzurum ağzına ait 365 sözcük bulunmaktadır. Yapılan bir araştırmada (Babacan 2017: 87-110) bu eserde yer alan sözcüklerin büyük bir kısmının Efrasiyap GEMALMAZ tarafından hazırlanan *Erzurum İli Ağızları*¹² adlı çalışmada da yer aldığı; bir kısmının yer almadığı; bir kısmının ise değişikliğe uğradığı tespit edilmiştir.¹³ Bu durum ağızların değişimi, gelişimi ve sürekliliğini yansıtması bakımından oldukça önemlidir.

10 Ölçünlü dil, yazım kurallarının sağladığı imkânlar çerçevesinde gelişme ve değişme göstermekte; ağızlarda yaşanan hızlı gelişme ve değişimlere de ayak uyduramamaktadır. Bir dilin ortak kullanımı ve anlaşılabilirliği için kullananlar arasında birlikteliği sağlamak gerekir. Yazım kuralları ve kılavuzları da bunun için vardır. Ancak bu gereklilik yazım kurallarının dilin doğal gelişimi önünde bir engel teşkil ettiği gerçeğini unutturamaz.

11 Erzurum’da genelde Oğuz Türklerinin (Türkmen – Azeri Türklerinin) yaşadıklarına dair görüş hâkimdir. Oysa Kıpçak-Kuman Türklerinin Erzurum’un kuzeyine (Olur, Oltu, Şenkaya, Tortum, Uzundere, Narman ve İspir ilçelerine) erken dönemlerde gelip yerleştikleri; bugün de bu bölgelerde ve şehrin belirli bölgelerinde Kıpçak Türkçesinin etkisinin görüldüğü bilinmektedir (Alyılmaz 2016). Erzurum’un demografik yapısının oluşumunda Uygurların da önemli rol oynadıklarını belirtmek gerekir. Uygurlar, Türklerin Anadolu’yu fethiyle birlikte Erzurum’a yerleşmeye başlamış; şehirde ticareti ellerinde tutmuş; ahilğin / fütüvvetin de yerleşmesini ve gelişmesini sağlamışlardır (Tanpınar 2008: 35; Alyılmaz 2011: 14).

12 Efrasiyap GEMALMAZ tarafından hazırlanan *Erzurum İli Ağızları* adlı çalışma 3 cilt hâlinde yayımlanmıştır. Eser yöntemi ve içeriği bakımından ağız bilimi araştırmalarına örnek oluşturmaktadır. Eserin I. cildi “İnceleme”yi; II. cildi “Metinler”i; III. cildi ise “Bibliyografya”, “Sözlük” ve “Dizinler”i (Ses Bilgisi Dizini, Şekil Bilgisi Dizini) içermektedir. bk. Gemalmaz 1995.

13 Abdî’nin *Lehçe-i Erzurumî* adlı eserinde geçip de GEMALMAZ tarafından hazırlanan *Erzurum İli Ağızları* adlı eserde yer almayan veya geride kalan tarihi süreçte fonetik değişikliğe uğrayan sözcüklerin tamamı için bk. Babacan 2016: 107-125.

Abdî'nin *Lehçe-i Erzurumî* adlı eserinde yer alan Erzurum ağzına ait sözcükleri içinde barındıran bazı beyitleri dikkatlere sunmak yararlı olacaktır:

*Koyunuñ adı tavar manda inegi medek
Kışlağa hem kom dinür malağa dirler gedek*

*Bacı di hemşîreye oldı karındaş tataş
Tam demek hem evmiş dindi kilere merak*

*Kāmil ü māhir çoban adına pispor dinür
Koyunuñ akcigerindeki maraz kepenek*

*Oldı tam üsti baca baca buharî imiş
Karacaoğlan ocağ temüridür raf terek*

*Bir yakacak ot çekem hem diken adı geven
Şaçma vü kâlib işi hâş boğ u hâliş tezek*

*Toprak olan mank aluñ adına dindi tağar
Köz tavası dir ise âteş alacak kürek*

*Acı şuya şor şora dime göherçiledür
Destiye çirdek di gel şu koğasına külek*

*Ṭava cigeriniñ adına dinür çerge-bāz
Ṭor balıç ağına di şırığa dirler cerek*

*Ard kapu oğrun kapu kip sıkı çeşme pınar
Çeşme yalağı kurun gusl ideliüm gel çimek*

*Lāşeye cendek yayın balığı lok balığı
Şuya gidin dimeniñ oldı me'āli itsek*

*Şakalı şalvirene sünneti uzatdı dir
Bāğ kütüğine dahı aşma kökine tiyek*

*Haşuda pāluzadur gözleme adı bişi
Küsmeye künbedeli cilveye dirler henek*

*Şacı yok[a] der-be-der kimseye termaş dinür
Hayvanı görmek imiş ya'ni tımār eylemek*

*Havuca pürçekli karpuz adı büstān imiş
Gel de kesüp yiyeliüm gel deha yarağ yiyek*

*Südlü di haş bideye kehke simidiñ adı
Kete içi yağlıca un toli şanki börek*

*Peynirüñ eşki şuyın def'a süzüp kaynadup
Hāşıluna dir çomu dahı dinür çökelek*

*Rahleye di bařala yavri kuř oldu cüçük
Karğaya bülbül üvezdür dağı sivri siñek
Yatsa kuluçğa řavuk dir aña tuřus yatur
Folluğa pingel kümesin ü dağı tar döneğ
Hem puluk oğı eřek oldiñirřene kılıç
Pulluğa bađlu olan zencire dir cenberek
Hem biri beñzer deni güç dime çetin imiş
Bekmeze şıra dinür hem koğan adı petek
Leygen ibiriğ getür taşt ile ibriğ iplet
Tulumuñ adı tuluğ hem dağı dirler kelek
Zinete kirřan müřāfir adı karīb imiş
Böcege dirler böçük řaklamadur beslemek
Müfte 'ilün fā 'ilün Erzurum'a gel de gör
Nice olur rüz [u] şeb şurp ile şalğam yimeğ¹⁴*

(Abdi, *Lehçe-i Erzurumî* 1b/2b; Babacan, 2017: 100-101).

Abdi'nin *Lehçe-i Erzurumî* adlı eserinde yer alan Erzurum ağzına ait bazı karakteristik sözcüklerin büyük bir kısmı günümüzde de Erzurum'da kullanılmakta; farklı şekillerde manzum olarak da ifade edilmektedir:

Diyorlar Bizde

*Çitin adı çeper, oğlak da gıdik,
Tay'a kurik derler, köpeđe gudik,
Fasülye, löbye, bulgura hedik,
Mantıya da hingel diyorlar bizde...*

*Telis, çuval demek, pingel de folluk,
Bütüne tomari, tuluma tuluk,
Civcivlere cüçük, hindeye culuk
Patatese kartol diyorlar bizde...*

*Un çorbası herle, ahır bizde kom,
Bacaya buhari, leviye'ye lom,
Dantel tentene, tuman ise don,
Bedduaya garğış diyorlar bizde...*

*Sofra bezi dastar, samanlık merak,
Demin'e bayah, sergene terek*

14 Metnin tamamı için bk. Babacan 2016: 85-101; Babacan 2017: 100-110.

*Çaydanlığa çaynik, kovaya külek,
Havluya da peşkir diyorlar bizde..*

*Dilsizin adı lal, görmeyene kor
Yoğurt suyu şüjük, öksürük de çor,
Banyo yapmak çimmek, peynire lor,
Mızıkçıya cığız diyorlar bizde...*

*Sos, anık ve urva, krişe hetil,
Geçen yıla bildir, yatağa mitil,
Kahverengi gavut, bakraca sitil,
Yolluğa da cecim diyorlar bizde.*

*Mandalara camış, kediye pisik,
Sofralara peşkin, danaya mozik,
Kuzu ve dananın yatağı kozlik,
Divanlara seki diyorlar bizde..*

*Dağ erigi sarol, çeşmeler göze,
Annemiz aba'dır teyzemiz eze,
Halalara bibi, tazeye teze,
Bayata da kerti diyorlar bizde...*

(<https://www.facebook.com/Dadaslar.Erzurum/posts/10151390872114921>).

Bu dördlükler ve dördlükler içinde yer alan sözcükler, hem manzum sözlük yazma geleneğinin bir şekilde devam ettiğini hem de ağızlara ait söz varlığının sürekliliğini göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

Erzurum ağızı ile ilgili söz varlığını bünyesinde barındıran şiirlerin benzerlerinin diğer illere ve ilçelere ait söz varlığı için de yazıldıkları bilinmektedir. Bunlardan Mustafa Necati GÜNEŞ tarafından (Tokat) Niksar ağızının söz varlığı ile ilgili olan şiirleri (“**Diyorlar Bizde I**”, “**Diyorlar Bizde II**”) dikkatlere sunmak yararlı olacaktır:

Diyorlar Bizde I

*Düzgün, mısmıldır; başörtüsü, bürük,
Lahana, kelem; dağ armudu, çördük çöp.
İştaha mada, azıcığa eccük,
Alkışa da çepik diyorlar bizde.*

*Merdiven, badaldır; sebze de zavzu,
İğneye biz derler, dibeğe sohu.
Sitel, kovadır; ceket ise saku,
Sedire de mahat diyorlar bizde.*

Behni, yem yeridir; arazi, yazu,
Göcek, köşedir; yumruk ise muşmu,
Balçığa lıgirt, ev duvarına çamdu,
Civcive de cücük diyorlar bizde.

Banyo yapmak, yunmak; bol ise foltah,
Hindi, culuhtur; sac ekmeği, cızlah.
Patetese gostil, sahiye essah,
Kızılıcığa zoğal diyorlar bizde.

Takunya, nalindir; çok fazla zebil,
İçi boş, küfüktür; katmerse, hetil,
Şubata gücük, yatağa da mitil,
Belkiye ellağam diyorlar bizde.

Biber, issottur; sırik ise herek,
Elbise, urbadır; kilitse firek,
Fasulye, çiğit; raf ise terek,
Muşmulaya töngel diyorlar bizde.

Salon, hayattur; süreklilye fasa,
Keh, uçurumdur; sığ yer ise yoha,
Aşgana, mutfak; işteyse deydaha,
Çınara kavlağan diyorlar bizde.

Ağleş, dur demek; yazma ise çember,
Ahacuk, iştedir; bakır kap lenger.
Yufkaya işkefe, salçaya pelver,
Mandaya da kömüş diyorlar bizde.

Azıcık, bidihım; tatsızsa sarsuh,
Boduç, su kabıdır; ayran da gatıh.
İşkembeye mimbar, çiviye de mıh,
Bileziğe golbağı diyorlar bizde.

Şip, çabuk demek; rezil de ilezir,
Foruz, horozdur; kevgir de ilistir.
Kaynağa göze, peçeteye peşkir,
Geçen yıla bildır diyorlar bizde.

Diyorlar Bizde II

*Keçi, eliktir; kedi yavrusu, enük,
Piliç, feriktir; böcek ise böcük.
Fareye sıçan, eşşeğe de kölük
Kaplumbağaya tosbağa diyorlar bizde.*

*Kızılıcak, kirendir; sincap ise câlit,
Pancar, pazudur; meşe ise pelit.
Cevize, koz; yemek suyuna tirit,
Karpuzda da bostan diyorlar bizde.*

*Kısa yol, kesedir; köşe de çene,
Üzüm dalı, tevek; tane de dene,
Salatalık, hıyar; yineye gene,
Kahveye de gayfe diyorlar bizde.*

*Orak, galuçtur; un kabı da tirki,
Mandal, kıskaçtır; kova ise helki.
Ayrana, ağartu; ekşiye eşgi,
Kompostoya hoşaf diyorlar bizde.*

*Deriye gön, virane yere peğ,
Yabaya dirgen, büyük sepete heğ,
Sırığa taya, lavaboya çağ,
Yağ kabına şapşal diyorlar bizde.*

*Sopa, kötektir; hafif ise yeğnik,
Çit, fıraktudur; kümes ise pinnik.
Köşeye göcek, sıraya ise keşik,
Kilime de cecim diyorlar bizde.*

*Kürek, güdeldir; zehir ise ağu,
Sert, yitidir; damat ise güyoğu.
Kıya kip, büyük fareye geloğu,
Çapaya da meğel diyorlar bizde.*

*Ham karpuz, şalak; ibrik ise ırbıh,
Yatak, döşşek; küçük bakraçsa cındıh.
Şala atgu, küçük sepete, gıdıh,
Çamaşıra esvap diyorlar bizde.*

*Ezgi, gaydadır; saklanbaç, sinnenbit,
Patırtı, velvele; çekirdek, çiğit.
Tepsiye sini, araca vesayit,
Makarnaya erüşte diyorlar bizde.*

*Tekme, tepiktir; tırmuksa gelberi,
Cımbız, mangaştır; elbise enteri.
Nisana abrul, ocağa zemheri,
Aralığa garagış diyorlar bizde*

(Mustafa Necati GÜNEŞ, Bizde, read:<http://tokatta.com/diyorlar-bizde/>)

Yukarıda dikkatlere sunulan şiirlerin sayısını artırmak elbette mümkündür. Söz konusu şiirlerin sayısı ayrı bir çalışma konusu olacak kadar da çoktur. Bu şiirler gurbette yaşayanlara, sıla özlemi çekenlere, geçmiş ve anı geleceğe taşımak isteyenlere hitap ettiği kadar ağız bilimcilere, dil bilimcilere ve Türkçe eğitimcilerine de hitap etmekte; onlara dille, edebiyatla, sanatla, yaşayış ve inanışla ilgili değerli bilgiler sunmaktadır. Bu sebeple de Türkçeyi ana dili ve yabancı dil olarak öğretenlerin, Türkçenin eğitimi ve öğretimi ile ilgili araştırma ve inceleme yapanların, Türk dilinin tarihini araştıranların ölçünlü dilin ağızlarını ve bu ağızlara ait verileri (tarihî metinleri, derlenen metinleri / halk anlatılarını [şiirleri, şarkıları, türküleri, masalları, efsaneleri, destanları, ninnileri, ağıtları...]), ağızlarla ilgili bilimsel eserleri (dil bilimi incelemelerini, dil bilgisi çalışmalarını, sözlükleri, tezleri, ...) göz ardı etmeleri mümkün değildir. Ağızlarla ilgili eserlerden yararlanmamak, ağızlarla ilgili çalışmaları göz ardı etmek konuyla ilgili bilim insanlarının hem işlerini zorlaştıracak; hem de yaptıkları çalışmaların eksik kalmasına sebebiyet verecektir.

Sonuç ve Öneriler:

Farklı lehçe ve ağızları olsa da bütün ana diller gibi Türkçe de bir bütündür; lehçe ve ağızlar bu bütünün parçalarıdır. Türkçeyi ve Türkçe öğretimini lehçe ve ağızlarından ayrı düşünmek mümkün değildir. Lehçe ve ağızlar bir ana dilin yapısını aydınlatan ve sorunlarını çözmede anahtar görevi gören önemli parçalarıdır (Gemalmaz 2010: 346). Bu sebeple Türkçenin eğitiminde ve öğretiminde ağız bilimi ile ilgili çalışmalar son derece önemli rol oynamaktadırlar.

Türkiye Türkçesi ağızlarının öğretilmesi ve elde edilen verilerden Türkçenin eğitimi ve öğretimi alanında yararlanılması öncelikli olarak ağızların karşılaştırmalı olarak araştırılıp incelenmesini gerektirir. Türkiye Türkçesi ağızlarının karşılaştırmalı olarak araştırılıp incelenmesi¹⁵ birbiriyle ilgili fark-

15 Karşılaştırmalı ağız araştırmalarının önemi ve Türkiye'deki karşılaştırmalı ağız incelemeleri hakkında ayrıntılı bilgi

lı boyutları bir araya getirecektir. Önce Türkiye Türkçesi ağızlarının kendi içinde ayrılan ve birleşen yanları tespit edilecek; sonra bunlar Türk dünyasının değişik yörelerindeki ağız ve lehçelerle karşılaştırılarak, Türkiye Türkçesinin onlarla ayrılan ve birleşen yanları ortaya konulacaktır. Bu eş zamanlı araştırmalar, günümüz Türk dünyasındaki konuşma dilleri arasındaki benzerliklerin, ayrılıkların ve temayüllerin belirlenmesi için de iyi bir zemin hazırlayacaktır. Üçüncü olarak art zamanlı bir incelemeyle, Türkçenin tarihî dönemleriyle olan ilgileri ve dayandıkları tarihî kökler tespit edilmiş olacaktır (Buran 1999: 91).

Herhangi bir bölgeyle ilgili ağız malzemesinin tespiti ve incelenmesi sadece o yöreye özgü ağız özelliklerinin ortaya konulmasıyla sınırlı değildir. Çünkü söz konusu tespitler ve ortaya konulan sonuçlar, ileride oluşturulabilecek ağız atlaslarına sağlayacağı katkının yanında ülke içindeki ağızların mukayesesine, hatta aynı kökten olup değişik sebepler yüzünden birbirinden kopmuş / ayrılmış etnik unsurların ağız özelliklerinin karşılaştırılmasına da imkân verecektir (Güneş 2012: 23).

Karşılaştırmalı araştırma ve incelemeler sonucunda elde edilen bütün bu bilgileri Türkçeyi farklı amaçlarla öğrenenlerin ve öğretenlerin istifadesine sunmak Türkçenin eğitimi ve öğretimi alanının da ağız bilimi alanının da ana hedefleri arasında yer almaktadır.

Ağızların, dilin özel gerçekleşme biçimleri olarak, başka hiçbir şey yokmuş gibi incelenmesi, aynı zamanda dilde var olan yaratıcı zenginliği gösterir ve böylece idealize edilmiş tek biçimli dil anlayışının temelsizliğini ortaya koyar. Ağızlar hakkındaki eş zamanlı araştırmalar onun da herhangi bir dil gibi kendine özgü sistemi olduğunu gösterir. Ağızların kullanımıyla ilgili araştırmalar ise dilin toplumdaki farklı biçimlerine karşı anlayış ve hoşgörünün gelişmesine katkı sağlar. Ağız verileri standart dilin veya yazılı belgelerdeki dil durumunun daha iyi incelenmesine ve anlaşılmasına, yazılı belge olmaması durumunda da bir dildeki bilinmeyen yönlerin aydınlatılmasına yarar (Demir 2013: 30).

Türkçenin dünü, bugünü ve yarını için büyük önem taşımasına rağmen ağızlara, ağız bilimi çalışmalarına ve ağız bilimi ile ilgili olarak yayımlanan eserlere Türkçenin eğitimi ve öğretimi alanında ne yazık ki gerektiği kadar değer verilmemektedir. Nitekim ülkemizde milyonlarca insan tarafından bilinen ve kullanılan ağızlar; edebiyatta, tiyatrodaki, sinemada, musikiye kabul gördüğü kadar Türkçenin eğitimi ve öğretimi alanında kabul görmemekte; ölçünlü dilin eğitiminin ve öğretiminin hedeflendiği ortamlarda eğitimsizli-

---

için bk. Güneş 2012: 20-44.

ğin, Türkçeyi bilmemenin ve Türkçeyi yanlış kullanmanın göstergesi olarak nitelendirilmektedir.

Türkçe öğretiminde ağız bilimi çalışmalarından yeterince yararlanmak ve ağız bilimi ile ilgili çalışmalara gerekli önemi vermek için aşağıdaki hususlara dikkate alınması bir zaruret arz etmektedir:

- Yaşayan ağızların günümüze ait verileri sunduğu bir gerçektir. Ancak bu ağızların aynı zamanda tarihî dönemlere ait dil verilerini de yaşatıyor oldukları başka bir gerçektir. Hatta yazı dillerinde terk edilmiş, değiştirilmiş olan eski özellikler bazen ağızlarda saklanmıştır. Bu yüzden yaşayan ağızlar, karşılaştırmalı incelemelere tabi tutulursa, aynı zamanda, tarihî dönemlere ait bilgilere ulaşılmasının en önemli araçlarından olurlar. Bu sebeple de Türkiye Türkçesi yazı dili ve ağızlarıyla ilgili herhangi bir çalışma yapılırken elde edilen / derlenen materyaller ve bunlara ait özellikler, “betimleyici” ve “durum saptayıcı” nitelikte olmamalı; bunlar (“art zamanlı” ve “eş zamanlı” olarak) Eski Türkçeye, Eski Anadolu Türkçesiyle, Osmanlı Türkçesiyle, tarihî ve yaşayan Türk lehçeleriyle karşılaştırmalar yapılarak dikkatlere sunulmalıdır (Gülsevin 2017: 19).

- Türkçenin eğitimi ve öğretimi alanında Türkçeyi öğretenler de Türkçeyi öğrenenler de Türk dili tarihini, Türkçenin temel kaynaklarını (yazıtları, sözlükleri, gramer kitaplarını, edebî ve tarihî eserleri...) ve bu kaynaklar arasında önemli bir yere sahip olan ağızlarla ilgili çalışmaları yeterince bilmemektedirler. (Bunda konuyla ilgili derslerin [Türk Dili Tarihi, Eski Türkçe Metin İncelemeleri, Orta Türkçe Metin İncelemeleri, Çağdaş Türk Lehçeleri... derslerinin¹⁶] Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dallarının¹⁷ programlarında bulunmayışının / programdan çıkartılmasının rolü büyüktür [Alyılmaz 2010: 728-749]). Türkçenin eğitimi ve öğretimi ile ilgili yapılan çalışmaların, hazırlanan tezlerin önemli bir kısmı da Türkçenin temel kaynaklarındaki bilgilerden yoksun bir şekilde benzer konular, birkaç terim ve bölüm (amaç, önem, evren, örneklem, varsayımlar, sınırlılıklar, tanımlar, bulgular, yorum, sonuç

16 Söz konusu dersler Eğitim Fakültelerinin yeniden yapılandırılması, programlarının iyileştirilmesi sürecinde “zorunlu dersler” listesinden çıkartılmış; bunların “seçmeli ders” olarak okutulmaları uygun görülmüştür. Bu durumu fırsat bilen bazı yöneticiler de (bölüm başkanları / ana bilim dalı başkanları da) keyfi davranıp bu derslerin seçmeli ders olarak okutulmasına dahi izin vermeyerek öğrencilerin Türk dili tarihine, Türkçenin temel kaynaklarına, Türkçenin tarihi ve çağdaş lehçelerine ait pek çok bilgiyi edinmelerine engel olmuşlardır. Bugün üniversitemizin büyük bölümündeki Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dallarında aynı sorun devam etmekte; Türk Dili Tarihi, Eski Türkçe Metin İncelemeleri, Orta Türkçe Metin İncelemeleri, Çağdaş Türk Lehçeleri... dersleri hâlâ seçmeli ders olarak dahi okutul(a)mamakta; bu temel alanlarda yüksek lisans ve doktora tezlerinin hazırlanmasına da izin verilmemektedir.

17 Bilindiği üzere son zamanlarda yapılan değişikliklerle Eğitim Fakültelerinin Türkçe Eğitimi Bölümleri diğer ana bilim dalları ile birleştirilerek “Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü” adı altında toplanmıştır. Türkçe Eğitimi Bölümlerinin müstakil bölümden ana bilim dalı hâline dönüştürülmüş olması mevcut sorunların çözümüne katkı sağlamadığı gibi daha fazla artmasına neden olmuştur. Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalının eski statüsüne kavuşturulması, “Türkçe Eğitimi Bölümü” hâline dönüştürülmesi, Türkçenin eğitimi ve öğretimi açısından büyük önem taşımaktadır.

ve öneriler), klişe yöntem ve teknikler, ölçek¹⁸, istatistikî bilgiler ve analizler çerçevesinde hazırlanmaktadır.¹⁹

• Bilim insan içindir ve insanla yapılıır. Bütün bilim dalları / bütün disiplinler için eğitim birinci derecede öncelik taşır. Ağız araştırmaları, ayrı bir uzmanlık alanı olmasına ve özel bir eğitim gerektirmesine rağmen bugün ancak birkaç üniversitede lisans seviyesinde ve daha çok lisansüstü seviyede ağız araştırmaları dersi okutulmakta ve ağız araştırması yapmak isteyenlerde “alan eğitimi almak” gibi bir ön şart aranmamaktadır. Böyle olunca araştırmacılar genellikle gelenekten yararlanmakta; özel gayret ve çoğu zaman el yordamıyla alanın şartlarına adapte olmaya çalışmaktadırlar (Karahana 2000: 21-22). Ağızlarla ilgili duyarlılık ve farkındalık oluşturulabilmesi ve bilinçli araştırmacıların yetiştirilebilmesi için Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalında lisans, yüksek lisans ve doktora programlarında öğrenim gören öğrencilere yönelik ağızlarla ilgili derslerin açılması gerekmektedir.

• Türkçenin eğitimi ve öğretimi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalından mezun olanların yanı sıra Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ile Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı mezunları tarafından da sürdürülmektedir. Bu bölümlerde ve ana bilim dallarında da genel anlamda Türkçe öğretimi ile özelden ise, ağızlarla ilgili hiçbir ders bulunmamaktadır. (Fen)-Edebiyat Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ile Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dallarına hem Türkçe öğretimi ile hem de ağız bilimi ile ilgili derslerin konulması geleceğin öğretmenlerinin bilgilendirilmelerinde ve bilinçlendirilmelerinde önemli rol oynayacaktır.

• Ağız bilimi ile ilgili temel dersleri alan, ağız biliminin temel ilkelerini, derleme yöntem ve tekniklerini bilen öğretmenler (özellikle de Türkçe öğretmenleri), görev yapmış oldukları bölgelerde / yerlerde halkla daha yakın ilişki kurabilirler ve ağızlara ait metinleri de güvenilir bir şekilde kaynağından derleyebilirler.

• Bugün ülkemizde ağız bilimi araştırmacılarının ihtiyacını karşılayacak ne terim sözlükleri ne de el kitapları mevcuttur. Bu anlamda ağızlarla ilgili olarak yayımlanmış çalışmalardan (kitaplardan, makalelerden, bildirilerden, tezlerden) hareketle ağız bilimi terimleri sözlüğü ve el kitabı hazırlanmalıdır (Boz 2011: 5).

• Türkçenin eğitimi ve öğretimi çalışmalarına da birçok bakımdan büyük katkı sağlayacak olan “*Türkiye Türkçesi Ağız Atlası*” bugüne kadar ne yazık ki hazırlanamamıştır. Bunun temelinde “ağız coğrafyası ile ilgili sorunlar”, “etnik

18 Türkçe Eğitimi alanında yapacakları çalışmalar için ölçek hazırlayanların veya mevcut bir ölçeği geliştirenlerin bir kısmı, kendilerini âdeta “mucit” zannetmekte; (adları belirtilmesine ve kaynak gösterilmesine rağmen) bu ölçeğin kullanılmasına izin vermemektedirler.

19 Yapılan çalışmaların büyük bölümünde yalnızca çalışmanın yapıldığı yer ve istatistikî bilgiler değişmekte; bunların dışında verilen bütün bilgi ve bulgular birbiriyle paralellik göstermektedir.

durum ile ilgili sorunlar”, “iskân, göçler ve karışık kaynaşmadan kaynaklanan sorunlar”, “tasnif ve atlas için seçilen ölçütler ile ilgili sorunlar”, “derleme ve incelemelerile ilgili sorunlar”, “haritalar ile ilgili sorunlar”... yatmaktadır (Buran 2010: 15-20). Mevcut sorunlara çözüm bulunabilmesi ve “*Türkiye Türkçesi Ağız Atlası*”nın hazırlanabilmesi için ekipler kurulmalı ve bir an önce çalışmalara başlanmalıdır.

- Ağız bilimi ile ilgili sorunları çözmek, araştırmaların kalitesini yükseltip hızını artırmak (ve elde edilen bilgileri Türkçe eğitimi ve öğretimi alanına da yansıtmak) için elbette pek çok yol vardır. Bunlardan biri, belki de en önemlisi maddi imkânları güçlü bir “Ağız Araştırmaları Enstitüsü”nün kurulmasıdır. Kişisel çabalarla ve ekip çalışmalarıyla gerçekleştirilebilecek pek çok iş vardır. Bunları uygulamaya koymak, çalışmalarını yönlendirmek ve denetlemek için böyle bir enstitüye mutlak surette ihtiyaç bulunmaktadır (Karahan 2000: 26). Bir dilin ağızları üzerine yapılacak çalışmaların her şeyden önce bir merkezden, üniversiteler arası bir merkezden yönetilmesi ve araştırma konularının önceden tespit edilmiş sağlam bir düzene göre, belli planlara uygun yapılması şartıyla, değişik basamaklardaki araştırmacılara yetenekleri göz önünde bulundurularak dağıtılması ve alınan sonuçların yine bu merkezde toplanıp değerlendirilmesi gerekir (Gemalmaz 2010: 337). Kurulacak enstitü veya merkez(ler) (Ağız Araştırmaları Merkezi)²⁰ Türkçe öğretim merkezleri (TÖMER, DİLMER...) ve fakültelerdeki ilgili bölüm ve ana bilim dallarıyla koordineli olarak çalışmalıdırlar.

- Ağız bilimi ile ilgili materyaller, Türkçenin eğitimi ve öğretiminin, Türk dil bilgisinin, Türk dili tarihinin, Türk edebiyatının, Türk kültür ve medeniyetinin araştırılması ve incelenmesi söz konusu olduğunda en az Türkçenin diğer kaynakları kadar değerlidir. Bu sebeple bir gün yazılı belgelerle aynı niteliği kazanacak olan sözlü malzeme; işlenmiş soruşturma formları, kayıt malzemesi; bant, plak, film, videobant, yerinde yazıya geçirilmiş metin ve fişler vb. durumlarına uygun olarak mutlaka arşivlenmeli; gerekli görülenler elektronik ortamda yayımlanarak ilgililerinin istifadesine sunulmalıdır (Gemalmaz 2010: 347).

- Türk Dil Kurumu bünyesinde “Türk Yazı Dilleri ve Ağızları Kolu” bulunmakta; burada TDK bilim kurulu üyeleri arasından seçilen bir başkan, iki üye ile bir uzman ve uzman yardımcısı görev yapmaktadır. Bilindiği üzere bu kolda görev yapanların hiçbiri (tıpkı diğer kollarda olduğu gibi) daimî olarak atanmış değildir. Bilim kurulu üyelerinin ve diğer görevlilerin (uzmanların, uzman yardımcılarının) koldaki görevleri atama süreleri sonunda bittiği için

20 Enstitülerin kurulması ciddi bir maliyeti, personeli ve ekipmanı gerektirdiği için ülkemizdeki üniversitelerde enstitülerin yerine daha ziyade merkezler kurulmakta; bu merkezler de kısa süre sonra ekonomik sebepler ve personel yetersizliği sebebiyle ya kapanmakta ya da “iş yapamaz birimler / kurumlar” olarak varlıklarını sürdürmektedirler.

alınan kararların uygulanabilmesinde ve faaliyetlerin sürdürülebilmesinde ne yazık ki ciddi sıkıntılar yaşanmaktadır. Ağız bilimi ile ilgili faaliyetlerin (tıpkı diğer kollardaki faaliyetler gibi) bu kadar az personelle gerçekleştirilmesi de zaten mümkün değildir. Türk Dil Kurumu bünyesinde aynı zamanda “Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi Kolu”²¹ faaliyet göstermektedir. Bu iki kolda görev yapan bilim heyetinin birbirleriyle koordineli olarak çalışmaları her iki kolun çalışmalarına da ciddi anlamda katkı sağlayacaktır.

• Millî Eğitim Bakanlığı, Üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları (STK) tarafından Türkçe eğitimi ve öğretiminde Türkçenin ağızlarının önemi ile ilgili olarak eğitmenlerin eğitimine yönelik faaliyetler gerçekleştirilmeli; bilimsel etkinlikler (sempozyumlar, paneller, çalıştaylar, seminerler, konferanslar) düzenlenerek bu hususta farkındalık oluşturulmalıdır.

Kaynaklar:

- AKAR, Ali (2016), “Sosyal Bilimlerin Veri Kaynağı Olarak Ağızlar”, *Gazi Akademik Bakış*, S 10, 19, s. 169-182.
- ALYILMAZ, Cengiz (2010), “Türkçe Öğretiminin Sorunları”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S 5(3), s. 28-749.
- ALYILMAZ, Cengiz (2016), “Gobu”stan’ın Gizemi (“Kıpçaklar” a Giden Yol), Ankara, Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları.
- ALYILMAZ, Semra (2000), “Anadolu Ağızlarında İsim Yapım Ekleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S 14, s. 13-19.
- ALYILMAZ, Semra (2016), *Risâle-i Müze-düzlük (İnceleme-Metin-Dizin)*, Ankara.
- BABACAN, İsrail (2016), *Edebiyatımızın Bilinen Tek Müstakil Manzum Ağız Sözlüğü Şebinkarahisarlı Abdî'nin Erzurum Lehçesi Lügati*, Ankara.
- BABACAN, İsrail (2017), “Edebiyatımızın Müstakil Tek Tarihî Manzum Ağız Sözlüğü: Erzurum Lehçesi Lügati”, *Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, S 14, s. 87-110.
- BOZ, Erdoğan (2011), “Ağızbilimi Terimleri Sözlüğü Üzerine”, *Diyalektolog*, S 2, s. 1-6.
- BOZ, Erdoğan ve diğerleri (2013), “Çevredilbilimi Açısından Eskişehir’de Konuşulan Kazan Tatar Türkçesi”, *Diyalektolog*, S 7, s. 31-38.
- BULUÇ, Sâdeddin (1942). “Anadolu Ağızları Bibliyografyası”, *Türkiyat Mecmuası*, S VII-VIII/1, s. 327-333.
- BURAN, Ahmet (1999), “Anadolu (Türkiye Türkçesi) Ağızlarının Karşılaştırmalı İncelemesi ve Bu Konu ile İlgili Sorunlar”, *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni (9 Mayıs 1997)*. Ankara, s. 89-91.

21 Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi Kolu, 2013 yılında Türk Dil Kurumu Bilim Kurulu Üyesi olarak seçilen Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ’ın önerileriyle kurulmuştur. Tüzüğü ve çalışma prensipleri ALYILMAZ tarafından hazırlanan bu kolda 2012-2016 yılları arasında Prof. Dr. Hayati DEVELİ (Başkan), Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ (Üye), Doç. Dr. Funda KARA (Üye), İrem İşil ALTUN (Uzman) olarak görev yapmışlardır.

- BURAN, Ahmet (2004), “Konuşma Dili - Yazı Dili İlişkileri ve Cumhuriyet Devrinde Yazı Dilinin Ağızlardan Aldığı Kelimeler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Zeynep Korkmaz Armağanı*, s. 80-102.
- BURAN, Ahmet (2010), “Türkiye Türkçesi Ağız Atlasının Önündeki Sorunlar”, *Diyalektolog*, S 1, s. 15-20.
- DEMİR, Nurettin (2009), “Ağız Dokümantasyonu Niçin Gereklidir?”, *Türkiye Türkçesi Ağızları Çalıştayı Bildirileri*, s. 183-191.
- DEMİR, Nurettin (2012), “Türkçe Ağız Araştırmalarında Bazı Yöntem Sorunları”, *Diyalektolog*, S 4, s. 1-8.
- DEMİR, Nurettin (2013), *Ankara Örneğinde Ağızların Belgelemesi İnceleme, Metinler Sözlük*, Ankara.
- DEMİR, Nurettin ve YILMAZ, Emine (2010), *Türk Dili El Kitabı*, Ankara.
- DEVELİ, Hayati (2004), *Tursun Fakih Gazavâtâmesinin Ağızbilimsel Özellikleri*, İstanbul.
- ERİMER, Kayahan (1970), “Anadolu ve Rumeli Ağızları Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”, *TDAY Belleten*, Ankara, s. 211-236.
- GEMALMAZ, Efrasiyap (1995), *Erzurum İli Ağızları İnceleme Metinler - Sözlük ve Dizinler I-I-III*, Ankara.
- GEMALMAZ, Efrasiyap (2010), “Ağız Bilimi Araştırmaları Üzerine Genellemeler”, *Türkçenin Derin Yapısı*, Ankara, s. 331-349, yay. haz. C. ALYILMAZ – O. MERT.
- GEMALMAZ, Efrasiyap (2010), *Türkçenin Derin Yapısı*. Ankara, yay. haz. C. ALYILMAZ – O. MERT.
- GÜLENSOY, Tuncer (1979), “Yirmi Dört Oğuz Boyunun Anadolu’daki İzleri”, *Türk Halkbilim Araştırmaları Yıllığı*, Ankara, s. 73-98.
- GÜLENSOY, Tuncer (1999), *Ağız Araştırmalarının Bugünkü Durumu. Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni (9 Mayıs 1997)*. Ankara, s. 16-21.
- GÜLSEVİN, Gürer (2010), *Yaşayan ve Tarihi Türkiye Türkçesi Ağızları*, İstanbul.
- GÜNEŞ, Bahadır (2012), “Karşılaştırmalı Ağız Araştırmalarının Önemi ve Türkiye’deki Karşılaştırmalı Ağız İncelemeleri Üzerine Bir Deneme”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S 1(4), s. 20-44,
- GÜRİSOY-NASKALİ, Emine (2000), “Ağız Araştırmalarının Diğer Disiplinlerle İlişkisi”, *Türkçenin Ağız Araştırmaları Bildirileri*, Ankara, s. 17-20, yay. haz. A. S. ÖZSOY – E. E. TAYLAN.
- KARAHAN, Leyla (1996), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara.
- KARAHAN, Leyla (1999), “Ağız Araştırmaları Alanında Yapılması Gereken Çalışmalar”, *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni (9 Mayıs 1997)*. Ankara, s. 24-28.
- KARAHAN, Leyla (2000), “Ağız Araştırmalarında Sorunlar”, *Türkçenin Ağız Araştırmaları Bildirileri*, Ankara, s. 21-26, yay. haz. A. S. ÖZSOY - E. E. TAYLAN.
- KARAHAN, Leyla (2013), “Gramatikal Ölçütlerle Belirlenen Türkiye Türkçesi Ağız Gruplarında Leksik Verilerin Anlamlılığı Üzerine Bir Araştırma”, *Diyalektolog*, S 7, s. 1-9.
- KAYRA, Erol (1991), “Lehçe Bilimi ve Dil Haritaları”, *Türk Dili*, S 479, s. 299-306.

- KORKMAZ, Zeynep (1995), “Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar II*, Ankara, s. 199-221.
- KORKMAZ, Zeynep (1995), “Anadolu Ağızlarının Etnik Yapı İle İlişkisi Sorunu”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar II*, Ankara, s. 179-187.
- KORKMAZ, Zeynep (1995), “Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Tarihî Devirlerle Bağlantısı Üzerine”, *Ağız Araştırmaları Bilgi Şöleni (9 Mayıs 1997)*. Ankara, s. 62-69.
- KORKMAZ, Zeynep (2007), “Türk Dilinin Eski Kültür Mirasının Anadolu Ağızlarındaki Devamı”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar III*, Ankara, s. 641-650.
- ÖÇALAN, Muharrem (2006), “Ağız Araştırmalarında Bilişim Teknolojilerinin Kullanılması ve Ağız Tezleri İçin Yenilik Önerileri”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S 20, s. 169-188.
- ÖZKAN, Nevzat (1996), “Kayseri ve Yöresi Ağızları Üzerine Yapılan Çalışmalara Bir Bakış”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S 7, s. 265-277.
- ÖZKAN, Nevzat (2014), “Kayseri’deki Uygur Türkleri Diasporası”, *Diyalektolog*, S 9, s. 1-12.
- PEKACAR, Çetin ve GÜNER DİLEK, Figen (2009), “Uluslararası Fonetik Alfabe ve Türkiye’de Ağız Araştırmaları”, *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı (25-30 Mart 2008 Şanlıurfa)*, s. 575-589.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (2008), *Beş Şehir*, İstanbul.